

DOI:

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Mustafa DURDU*

ÖZ

Kumanova, bugünkü Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ne bağlı bir yerleşim yeridir. 1831 yılında, modern anlamda ilk nüfus sayımının yapıldığı Kumanova kazası, bu tarihte Osmanlı ülkesi içerisinde Rumeli Eyaleti, Köstendil Sancağı'na bağlı bir yerleşim yeridir. Çalışmamızın ana kaynakları, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinde bulunan NFS.d. kataloğundaki 15 Ocak 1831 (1 Şaban 1246) tarihli 5699, 5700 ve 5702 numaralı Müslüman, reaya ve yabancılara ait üç adet nüfus defteridir. Müslüman defterindeki nüfus, askerliğe elverişli olup olmamasına göre sabi, tuvana ve müsinn olarak üç gruba ayrılmıştır. Ayrıca askeriler de belirtilmiştir. Reaya defterindeki nüfus ise cizye mükelleflerinin niteliğine göre 10 yaş ve üzeri için ednâ, evsat, a'lâ ve muaf olarak dört gruba ayrılmıştır. Yabancı defterinde ise Kumanova'ya sonradan gelen Müslüman ve reayanın nüfus kaydı bulunmaktadır. Bu çalışmada, bölgede yaşayan yerli ve yabancı nüfusun yaş, isim, unvan, meslek ve resmî görevleri gibi nitelikleri analiz edilerek Kumanova kaza merkezinin demografik, sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir.

AnahtarKelimeler: Kumanova, Nüfus Defteri, Osmanlı, Müslüman, Reaya

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL STRUCTURE OF KUMANOVO DISTRICT ACCORDING TO THE POPULATION RECORDS OF 1831

ABSTRACT

Kumanovo is a settlement in the present-day Republic of North Macedonia. In 1831, Kumanova district, where the first population census was

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karaman, ORCID: orcid.org/0000-0002-1555-0035, E-posta: mustafa76durdu@hotmail.com

OPEN ACCESS

MUSTAFA DURDU

made in the modern sense, is a settlement in the Ottoman country under the Rumelia Province, Köstendil Sanjak (province). The main sources of our study are three registration books of Muslim, rayah and foreigners, numbered 5699, 5700 and 5702, dated January 15, 1831 (1 Shaban 1246) in the NFS.d catalog in the Ottoman Archives of the T.R Presidency State Archives. The population in the Muslim register is divided into three groups as *sabi* (Child), *tuvana* (Strong) and *musinn* (old), depending on whether they are eligible for military service. In addition, soldiers were mentioned. The population in the *reaya* book is divided into four groups as *edna* (lowest), *evsat* (medium), *a'la* (high) and exempted for 10 years and over according to the qualifications of the taxpayers. In the foreign book, there is a registration of the Muslim and rayah who came to Kumanovo later. In this study, the demographic, social and economic structure of Kumanovo district center was examined by analyzing the characteristics of the local and foreign population living in the region such as age, name, title, profession and official duties.

Keywords: Kumanovo, Birth Registry, Ottoman, Muslim, Rayah

Giriş

Nüfus ve arazi yazımları tarihin çok eski dönemlerinden beri yapılmaktaydı. Tarih boyunca devletler adilâne bir vergi sistemini tesis edebilmek için nüfuslarını ve bu nüfusların arazi gibi mal varlıklarını yazma yoluna gitmişlerdi.¹ Türk-İslam devletlerinin egemen oldukları coğrafyalarda başlangıçtan beri nüfus ve arazi-emlak yazımı yapıldığı muhakkaktır. Selçukluların Farsça olarak tertip ettikleri bu defterlerin Osmanlıların ilk devirlerinde divanlarda tutuldukları ihtimal dahilinde olmakla birlikte bu Selçuklu kayıtlarından istifade edildiği, dolayısıyla da Osmanlıların bu nüfus ve arazi yazım işini daha mükemmel bir şekilde devam ettirmiş oldukları bir hakikattir.² Osmanlıların kuruluş devirlerinden itibaren yapılmakta olan nüfus ve arazi yazımlarının modern anlamda ilk nüfus sayımı olarak kabul edilen 1831 nüfus yazımının temelini oluşturduğu açıktır. Dolayısıyla klasik dönemde en mükemmel şekline ulaşan nüfus ve arazi yazımı ile ilgili kısa bir malumat vermek elzemdir.

¹ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri” (I), *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 1, Birinciteşrin 1940, s. 26-28.

² Barkan, *a.g.m.*, s. 28-29.

1. Klasik Dönemde Nüfus ve Arazi Yazımı

Osmanlı nüfus ve arazi tahrirleri konusunda en esaslı çalışmaları yapmış olan Ömer Lütfi Barkan'a göre ilk devirlerden itibaren III. Murad zamanına kadar her padişah devrinde genel olarak nüfus ve arazi yazımı yapılmıştır. Bununla birlikte Lütfi Paşa'nın ifadesine göre her otuz yılda bir kez nüfus ve arazi yazımı yapılmıştır. Ayrıca yeni fethedilen yerlerin de yazımı düzenli olarak yapılmaktaydı.³ Arazi ve nüfus yazımı ile ilgili olarak neşredilen Hüküm belgelerine göre, yazım işine tayin edilen tahrir emini ve kâtip ile onlara yardım edecek mahallin kadısından oluşan tahrir (yazım) komisyonu, öncelikle teftiş işine başlamaktadırlar. Teftiş ve tahrir edilecek mahalde yer alan tımar, mülk, vakıf sahipleri ile muaf olanlar tahrir heyetinin huzuruna gelerek ellerinde bulunan berat, vakıfnâme, mülknâme ve defter suretlerini ibraz ettikten sonra reayadan aldıkları ve muhteviyatında vergi vermeye mükellef olan yetişkin erkek nüfusun isimlerinin ve verdikleri vergi miktarının yazılı olduğu son üç yıllık hasılat defterlerini de bu yazım heyetine takdim ederlerdi. Yazım heyeti (tahrir heyeti) eski tahrir defterleri ile bu beyannâmeleri karşılaştırarak ehl-i vukûf olarak bilinen bilirkişilerin de yardımı ile reayayı yerinde tespit ederler ve değişiklikler kaydedilir, suistimaller tespit edilir ve yeni bir defter hazırlanırdı.⁴ Bir bölgede yapılan nüfus ve arazi tahrirlerinden ilkinde defter-i köhne, ikincisine defter-i atik, üçüncüsüne de defter-i cedîd denirdi. Bu yazımlar, istatistik malzemeleri toplamak amacıyla değil daha çok askerî ve malî maksatlarla yapılmaktaydı. Fethedilen topraklarda da tımar sisteminin uygulanabilmesi ve arazinin tam olarak tespiti için nüfus ve arazi yazımları yapılmıştır. Bu yazımlarda kaza genelinde yaşayan vergi mükellefi yetişkin erkekler, baba adları ile birlikte ve ekip-biçtikleri arazi miktarına ait bilgiler defterlere yazılmıştır. XVII. asrın başlarına kadar devam eden bu tahrir geleneği sayesinde belli bir mahallin nüfus tahmini ve sosyal yapısına yönelik analizlerin yapılabilmesi mümkündür. Daha sonraki asırlarda tımar sisteminin de bozulmasıyla birlikte klasik tahrir geleneği önemini kaybetmiştir. Özellikle XVII ve XVIII. asırlar için büyük bir öneme sahip avâriz defterleri de demografi tarihi için önemli bir belge niteliğindedir. Gayrimüslimler için tertip edilen cizye defterleri de bu meyanda değerlendirilmesi gereken demografik belgelerdendir. Ayrıca “mukataa defterleri ile tımar tevcihi ve vakıf tahriri defterleri” gibi yazımlar da nüfus

³ “Aynı yerde, s. 30-34”.

⁴ Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri” (II), *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 2, İkincikanun 1941, s. 214-215.

ve emlak-arazi araştırmaları için detaylı bilgilerin yer aldığı defter türlerindedir.⁵ Savaş gibi olağanüstü durumların ortaya çıktığı zamanlarda ahalden toplanan “hizmet, mal ve para”dan oluşan avâız vergisi XVII. asırdan itibaren bitmeyen savaşlar ve felaket sebebiyle düzenli toplanan bir vergi hâline gelmiştir. Hane esasına göre toplanan avâızların tespiti için önceden sayımlar yapılmış ve böylece avâız defterleri dediğimiz tahrirler ortaya çıkmıştır. Mesela, 1640’lı yıllarda bütün ülke sathında genel bir avâız ve cizye tahriri yapılmış ve mufassal avâız defterleri oluşturulmuştur.⁶ Klasik devirde tutulan ve tapu tahrir defterleri olarak da bilinen tahrir defterlerinde çok yönlü ve genel bir yazım söz konusuydu. Vergi mükellefi olan hane reisleri ve yetişkin erkeklerin isimleri ve özellikleri ile verdikleri vergi miktarı ve türü kaydedildikten sonra toprağın kullanım şekli ile vakıf ve mülk olup olmaması gibi nitelikleri de kaydedilirdi. İhtiyar olanlar ile engelli ve hasta olanlar da vergi muafiyetleri çerçevesinde deftere kaydedilirdi. Osmanlının ilk devirlerinden itibaren tahrir defterlerinin tutulmasına karşın bunları bugünkü anlamda modern bir nüfus yoklama defteri olarak görmek yanlış olur. Çünkü temel amacı vergi ve askerliğe dayanan bu defterlerde vergi mükellefi olan yetişkin erkekler dışında eş ve çocuklar kaydedilmezdi. Bundan dolayı gerek klasik tahrirlerin ve gerek avâız tahrirlerinin yapıldığı bölgenin nüfusu konusunda net bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte tahmini bir nüfus tespiti yanında bölgenin iktisadi ve sosyal nitelikleri hakkında birtakım sonuçlara ulaşılabilir.⁷

2. İlk Nüfus Sayımları

Klasik devirlerdeki nüfus ve arazi yazımı ve daha sonra mutad hâle gelen avâız tahrirleri ile cizye tahrirlerinden farklı olarak modern anlamda ilk nüfus sayımı, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesinden sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin asker ihtiyacını karşılamak için ülke sathında askerliğe elverişli erkek nüfusu tespit etmek gayesiyle 1830-1831’de başlamıştır. Aslında bu doğrultuda ilk girişim 1828 yılındadır; fakat Rus muharebesinin başlaması sebebiyle 1829’da kesintiye uğrayan bu

⁵ Adnan Çimen, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, s. 191-193.

⁶ Musa Sezer, “1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Gördes Kazası”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, Nisan 2019, s. 77.

⁷ Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, s. 224-225.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

sayım, ülke genelinde ancak 1830-1831’de yapılabildiği.⁸ Burada şunu vurgulamak gerekir ki bahsedilen bu ilk nüfus sayımının, 1828’de yürürlüğe konmasına yönelik ilk girişimin İstanbul’da yapıldığını görüyoruz. Klasik tahrirlerden farklı olarak birinci derecede askere alma hedefi göz önünde bulundurularak yapılan bu ilk modern nüfus sayımı, Bilâd-ı Selâse olarak bilinen Eyüp, Galata ve Üsküdar’da başladığı bilinmektedir. 1828 yılında İstanbul’u tehdit eden Rus tehlikesine karşı silah altına alınabilecek 12-40 yaş arası Müslüman erkek nüfusun tespiti amacıyla nüfus sayımına teşebbüs edilmiştir. Burada aktif rol oynayan kurum öncelikle Bab-ı Seraskerî ve İhtisap Ağalığı olmuştur. Hatta bu sayım akabinde imamlara, mahallelerinde meydana gelen doğum ve ölüm vakalarını bir pusula ile Bab-ı Seraskerî’de bulunan birime bildirmeleri emredilmişti. Fakat çıkan savaş, bu işin tam olarak yürütülmesini engellemiştir.⁹

Yeniçeri Ocağının lağvedilmesiyle birlikte yeni kurulan ordu için asker ihtiyacı ve merkezileşme siyasetinin getirdiği yeni yükümlülükler, ülke sathında Müslüman erkek nüfusun bilinmesini gerektirmişti. Bunun yanında Gayrimüslimlerden alınan “şahsî verginin” (cizye) daha sağlıklı bir şekilde tespiti de önem arz etmekteydi. İşte bu gerekçeler, 1830/1831’den itibaren yeni nüfus tahrirlerini doğurdu.¹⁰ 1830 yılında nüfus tahririnin sağlıklı bir şekilde yapılması için “eyaletlere memurlar tayin edilmiş” ve fermanlar gönderilmiştir. Bu konuda ilk ferman, 2-11 Temmuz 1830 tarihinde Karaman Eyaletine gönderilmiştir. Bu eyaletin tahriri, “Aralık 1830 tamamlanmış ve defterler İstanbul’a gönderilmiştir”. Rumeli’de Filibe ve Edirne’nin nüfus tahrirleri ise “Temmuz 1830’da tamamlanmıştır”.¹¹

1830 yılında başlayan bu nüfus sayımına ait defterler İstanbul’a gelmeye başlayınca Bâbiâli’nin teklifi ile bu defterleri muhafaza etmek ve nüfus işlerini belli bir düzen dahilinde yürütmek için Defâtir Nezareti kuruldu. Said Efendi de Defâtir Nazırı oldu. Kazalara da nüfus memurlarının atanması kararlaştırıldı. Hatta iki kazaya nüfus memuru

⁸ Remzi Çavuş, “Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2018, s. 53.

⁹ Sedat Bingöl, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 36, 2004, s. 46-50.

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev.) Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 35-43.

¹¹ Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 Nüfus ve Toplum Yapısı*, TTK, Ankara 2010, s. 3.

MUSTAFA DURDU

atanmasına rağmen ülke genelinde sayımın henüz bitmemiş olması gerekçesiyle bu atamalardan vazgeçildi. Ayrıca Defâtir Nezareti yerine nüfus işleriyle ilgilenmek üzere Ceride Nezareti kuruldu. Ardından da kazalara nüfus memurları atandı. Bu memurlar, kazalarındaki doğum, ölüm ve göç olaylarını kaydedip “yıl içinde bir kaç kez İstanbul’daki Ceride Nezaretine bildirmek zorunda idiler”. Bu sayımda yalnızca asker alımı konusunda veri toplamak amacıyla Müslüman erkekler, cizyenin düzenli toplanabilmesi için de Gayrimüslim erkek nüfus kaydedilmiştir. Vatandaşların güvenini kazanmak ve doğru bilgi vermelerini sağlamak için sayım memurları kadı ve ulema sınıfından seçilmişlerdi. Bunların hizmetine de kâtipler tayin edilmişti.¹² 1830-1831 sayımında sayım memurları için basılan talimatnameler çok genel açıklamalar olduğu için her sayım memuru, nüfusu farklı metotlarla sınıflandırmışlardır. Kimi nüfus defterlerinde Müslüman erkeklerin askerliğe elverişli olanları için “matlûba muvafık”, elverişli olmayanları için de “matlûba gayr-ı muvafık” şeklinde bir sınıflandırma yapılırken bazılarında yaşa göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bazı nüfus defterlerinde ise askerliğe uygun olanlar için “tûvana”, çocuklar için “sıbyan”, yaşlı ve çalışamaz durumda olanlar için “amelmente” terimleri kullanılmıştır. Gayrimüslim erkeklerin sayımının temel amacı cizye vergisi konusu olduğu için, eskiden olduğu gibi mal varlıklarına göre “a’lâ, evsat, ednâ” şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır.¹³ Enver Ziya Karal’a göre 1831 nüfus tahriri, XIX ve XX. asırlar boyunca Avrupa ve Balkan devletlerinin siyasi düşüncelerle Rumeli ve Anadolu’da Müslüman nüfusu, Gayrimüslim nüfustan daha az göstermek için yayınladıkları bazı istatistiklerin de sahte olduğunu ifşa etmektedir. Karal, 1831 nüfus sayımının sonuçlarının doğruluğundan şüphe edilmemesi gerektiği ifade etmektedir. Çünkü bu sayım, siyasi kaygılarla yapılmamıştır. “Devlet İslam nüfusunun miktarını askerlik bakımından, Hristiyan nüfusun da sayısını vergi bakımından öğrenmek istemiştir. İslam nüfusunu fazla göstermek kendi kendini aldatmak, Hristiyan nüfusu az göstermek ise muhtaç olduğu paranın bir kısmından feragat etmek” anlamına gelmektedir ki her iki durum da “devletin aleyhindedir”.¹⁴

¹² Karpat, *a.g.e.*, s. 65-67.

¹³ “Aynı yerde, s. 68”. Bizim incelediğimiz 5699 numaralı Müslüman nüfus defterinde sıbyan, tûvana ve müsinn terimleri kullanılmıştır. Müsinn yaşlı, kocamış anlamlarına gelmektedir. Bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, s. 1346.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 22.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

1830/1831 sayımından daha modern bir anlayış ve çerçevede gerçekleştirilen bir nüfus tahriri de Tuna vilayetine ait 1866 nüfus yazımıdır. Toplanan verilerin genişliği ve niteliği bakımından son derece önemli olan bu yerel sayım Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından yaptırılmış olup malî ve askerî hedefler değil, daha iyi bir yönetim modeli için nüfusun tespiti amacına matuftur. Bununla birlikte Tuna vilayeti nüfusunun ekonomik faaliyetleri, yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi nitelikleri tespit edilmiştir.¹⁵ Midhat Paşa'nın yaptırdığı bu ayrıntılı nüfus tahririnin daha sonraki yıllarda yapılacak olan genel nüfus tahrirlerine ilham verdiği âşikârdır. 1874 yılında Dahiliye Nezareti bünyesinde olmak üzere "Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü" kurulmuştur. Böylece nüfus sayım ve kayıt işlemleri bu müdürlük tarafından yürütülecektir. Bu doğrultuda genel bir nüfus sayımına teşebbüs edilse de 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rusya savaşının başlaması ile ertelenmiştir. 1881'de hazırlanan "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi"nden sonra "ilk kez nüfus sicilinin oluşturulması için" genel bir sayım "hazırlıklarına" başlanmıştır.¹⁶ 1881 yılında başlatılan bu sayımda ilk kez kadınlar da sayıma tabi tutulmuştur. Bu yüzden olsa gerek sayım çok uzun sürmüş, "bazı yerlerde" ancak 1895'te bitirilmiştir. Bununla birlikte henüz bitirilmeyen yerlerin nüfusu "tahminî olarak konarak" 1893 yılında sayım sonuçları yayınlanmıştır. Bu sayımda ilk kez Nüfus Tezkereleri de verilmiştir.¹⁷ 1881-1893 yılları arasında yapılan bu sayımın bir diğer özelliği de daha önce Şura-yı Devlet'in hazırlamış olduğu nizamnameler çerçevesinde nüfus kayıtları için "esas defter, icmal defteri ve yevmiye vukuat defteri" olmak üzere üç defter tutulmuştur. Bu sayımın diğer bir özelliği de devletin artık nüfus sayım ve kayıtlarını sadece askerlik ve vergi hususları için değil, vatandaşların kayıt altına alınması gibi demografik gereklere de haiz olmak üzere daha genel bir amaç için tutmaya başlamış olmasıdır. 1903-1906 yılları arasında yapılan diğer bir genel nüfus sayım ve yazımı da 1881-1893 sayımında icra edilen yöntemlere uygun olarak yapılmıştır. 1903-1906 sayımında elde edilen veriler mahalle esasına göre tanzim edilmiş olan kütüklere kaydedilmiştir. Bu nüfus kütükleri kısmî değişikliklerle Cumhuriyet dönemine "intikal etmiştir".¹⁸ Dolayısıyla son iki nüfus sayımı ve yazımı, Cumhuriyet dönemindeki nüfus işlemlerinin temelini oluşturmuştur.

¹⁵ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (Editör) Halil İnalcık ve Şevket Pamuk, T.C. Başkanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 69.

¹⁶ Aynı yerde, s. 70.

¹⁷ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹⁸ Çimen, *a.g.m.*, s. 198-202.

Biz bu çalışmada 15 Ocak 1831 tarihli olan üç defter üzerinden Kumanova kaza merkezindeki Müslüman ve reaya (Hıristiyan) nüfusun özellikleri çerçevesinde Kumanova kaza merkezinin demografik ve sosyo-ekonomik yapısını tespit ve analiz etmeye çalışacağız. Çalışmamıza, yukarıda açıklamış olduğumuz nüfus yazımları ile ilgili olarak tarih boyunca yapılan çalışmaları, giriş kabilinden olmak üzere ifade ettikten sonra makalemizin ana konusu olan Kumanova kazası hakkında kısa bir malumat vermek yerinde olacaktır.

3. Tarihî ve Coğrafi Yönleriyle Kumanova Kazası

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer alan Kumanova, yolların kesişme noktasında yer alan önemli bir güzergâh üzerinde olup 340 metre rakımlıdır. Pchinja ve Kriva gibi iki önemli nehrin geçtiği Kumanova, yüz binden fazla nüfusu ile ülkenin en büyük belediyesidir.¹⁹

Kumanova adı 11 ve 13. yüzyıllar boyunca Balkanlarda hüküm süren Kuman Türklerinden gelmektedir. Balkanlardaki pek çok yerleşim yerinde Kumanların izine rastlanmaktadır. Kumanova da onlardan biri ve en belirginidir. Balkan milletleri tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Hatta Osmanlılar, Balkanlara geldiklerinde Türkçe konuşan Kuman Türkleri ile karşılaşmışlardır.²⁰ 1395'ten itibaren Osmanlı yönetimine giren, önemli bir yol üzerinde yer alan ve 1395'ten 1912'ye kadar Osmanlı idaresinde kalan Kumanova adı ilk kez 1517-1579 yılları arasında yazılmış olan tapu tahrir defterlerinde zikredilmiştir. XVI. asrın başlarında bir kasaba hüviyeti alan Kumanova'da 1570 yılı resmi kayıtlarına göre Müslümanlar 52 haneden, Hıristiyanlar da 19 haneden oluşmaktaydı. Kumanova'ya gelen Anadolu kökenli yörük grupları, Aşağı Bektaşlı, Asılcılar, Baraklı, Çeltikçi, Kutlu Bey ve Yukarı Bektaşlı köylerini kurmuşlardır. Hıristiyanlar, Makedonca, Bulgarca ve Sırpça konuşanlardan oluşmaktaydı. Ayrıca daha önce "Kumaničevo, Turkovce ve Vragoturci köylerine yerleşen ilk Türkler olan Kumanlar ise bu nüfus içinde asimile olmuştur".²¹

16. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye giden ve Kumanova'yı "kasaba-i ra'nâ", yani güzel kasaba olarak nitelendiren Evliya Çelebi'ye

¹⁹<http://www.kumanova.gov.mk/профил/>, (10.07.2020).

²⁰ Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü (Makedonya, Bulgaristan. Slovenya)*, Cilt II, Logos-A Yayınları, Üsküp 2010, s. 98-103.

²¹ Machiel Kiel, "Kumanova", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 363.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

göre Kumanova o tarihte Üsküp sancağına bağlı 150 Akçalık bir kazadır. Fakat genellikle Üsküp kadılarına bağlanmaktadır. Bölgede pek çok nehir bulunmaktadır. Kasaba merkezinde 600 tane kiremitli ev ve çarşı içinde bir cami bulunmaktadır. Bunun yanında, kasabanın medrese, han, hamam ve tekkenin yanında pazar ve çarşıları, değirmenleri, mescitleri bulunmaktadır. “...ammâ âb havâsı gâyet lâtifdir, bâğ ve bağçaları müzâdândır”.²²

Kumanova bölgesi 1689-1690 yılları arasında Avusturya işgaline maruz kalmıştır ve Avusturyalıların kışkırtması ile burada Voyvoda Karpoš isyanı gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Kumanova zarar görmüş ve 1570’lerdeki resmî kayıtlarda adı geçen “bazı köyler ortadan kalkmıştır”. XIX. asrın başlarında vuku bulan Sırp isyanı sırasında büyük zararlara maruz kalan yörede bulunan Türk köyleri boşalmıştır. Daha sonra bu köylere “Hıristiyan Makedon, Sırp ve Bulgarlar yerleştirildi”. Aynı şekilde Kumanova’nın batısında yer alan ve boşalan bazı Müslüman köyelerine de “Müslüman Arnavutlar yerleştirilmiştir”. 1860’lı yıllarda Kafkasya’dan göç etmek zorunda kalan bazı Müslüman Çerkes grupları da Kumanoova etrafında iskân edilmişlerdir.²³

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Avusturya işgali sırasında nüfusu azalan Kumanova kasabasında 1861 yılı itibari ile “650 hanenin 300’nün Müslümanlara, 350’sinin de Hıristiyanlara ait olduğunu” bölgeye gelen Johann Georg von Hahn bildirmektedir. 1844 tarihli temettuat kayıtlarına göre “kaza merkezi ve köylerinde toplam 4337 hane olduğu bilindiği için hane sayısı ortalama 5 ile çarpılarak kaza genelinde toplam nüfusun aşağı yukarı 21.685 olduğu” tahmin edilmektedir.²⁴ 1891 yılında yazılan Kamusu’l-A’lâm’a göre Üsküp’ün 30 km kadar kuzeydoğusunda yer alan Kumanova kasabasında 4500 kişi yaşamakta olup iki cami, bir rüşdiye ve bir ibtidaiye, iki medrese, bir tekke ve bir de Hıristiyan mektebi bulunmaktadır. Nehir üzerinde bir köprünün de yer aldığı kasabada birkaç da un değirmeni mevcuttur. Haftada bir kurulan bir de pazarı vardır. Üsküp-Sırbistan yolu üzerinde bulunduğu için ticari önemi haiz olan Kumanova kazasının 109 köyü bulunmaktadır. Kumanova kazası XIX. asrın sonu itibari

²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt V, (İndeksli Tıpkıbasım, C 3), (Haz.9 Seyit Ali Kahraman, TTK, Ankara 2014, s. 172b.

²³ Kiel, *a.g.m.*, s. 363.

²⁴ Ali Aslan, *Temettuat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, İstanbul 2016, s. 25.

MUSTAFA DURDU

ile Üsküp, İştîp, Kratova, Palanka, Paşova kazaları ile çevrilidir. Engebeli bir arazi yapısına sahip olan bölgede mera ve ormanlık alanlar bulunmaktadır. Verimli topraklara sahip olup kenevir ve siyah tütünün yanısıra pek çok sebze ve meyve çeşidi yetiştirilmektedir. Koyun yetiştiriciliği önemli olup yapağı ihraç eden Kumanova kazasının genel nüfusu 30.000 civarında olup çoğunluğu Müslümandır.²⁵ “Zaman içinde giderek gelişen ve büyüyen kasabada 1903 yılında artık 16 cami, 5 manastır, 388 depo ve fırın, 7.128 ev, 1 hamam, 1 saat kulesi, 1 medrese, 1 rüşdiye, 68 yemekhane, 1 telgrafhane ve 12 çeşme bulunmaktaydı”²⁶ İnceleme konusu edindiğimiz nüfus defterlerinin tarihi 1831’dir. Söz konusu tarihte Kumanova, Rumeli Eyaleti’ne bağlı Köstendil sancağı / livasına tabi bir kaza merkeziydi.²⁷

Bizim burada incelediğimiz 1831 yılına ait nüfus defterlerini tertip eden görevlinin ismi defterlerde belirtilmemiştir. Bununla birlikte Rumeli, Anadolu ve bazı adalarda yapılan bu 1831 sayımlarının sonuçlarını ihtiva eden el yazması bir istatistik defterine göre İştîp, Koçana ve Kumanova kazalarının nüfus tahriri için görevlendirilen memur, Divan-ı Hümayûn Kalemî kâtiplerinden ve hâcegândan Râmizpaşazade İzzet Enverî Bey’dir. Bu genel istatistik defterine göre Kumanova kazası genelinde yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun genel toplamı 2276’dır. Yine aynı şekilde kaza genelinde yerli ve yabancı reaya (Gayrimüslim) erkek nüfusun genel toplamı da 10819’dur.²⁸ Bu rakamın, en azından Müslüman erkek nüfusun toplamını, incelemiş olduğumuz 5699 numaralı Müslüman nüfus defterinden de doğruladık. Kumanova kaza genelinin nüfus tahriri bittikten sonra, yani defterin sonunda kaza genelindeki Müslüman erkeklerin genel toplamı olarak verilen rakam 2278’dir.²⁹ Aradaki farkın, kâtip hatasından veya yanlış hesaplamadan kaynaklandığını düşünüyoruz. Fakat reaya defterinde kaza geneline ait genel toplam verilmemiştir.³⁰ Yukarıda bahsettiğimiz istatistik defterine göre Kumanova kazasının toplam erkek nüfusu 13095’tir. Erkek nüfus kadar kadın nüfus olduğunu da varsayarsak

²⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3768. (Kumanova’da bulunan medreseler: Eski Medrese ve Yeni Medrese’dir. Bk. Mefail Hızlı, “Kuzey Makedonya’daki Osmanlı Medreseleri ve Üsküp”, *Balkanlar ve İslam, Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat*, Cilt 2, (Ed.) A. Taha İmamoğlu, İtir Rruğa, M. F. Soysal ve Abdurrahim Bilik, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, s. 257.

²⁶ Aslan, *a.g.t.*, s. 25.

²⁷ Halil İnalçık, “Rumeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, s. 234; BOA. NFS.d. 5701.

²⁸ Karal, *a.g.e.*, s. 78-80.

²⁹ BOA. NFS.d. 5699, s. 27.

³⁰ BOA. NFS.d. 5700, s. 119.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Kumanova kazasının genel nüfusu tahminî olarak 26190 olur. Yine tahminî olarak söylersek kaza genelinde Müslümanların oranı %17,38 iken Gayrimüslimlerin oranı da %82,61 olur. Fakat aşağıda daha detaylı göreceğimiz şekilde Kumanova kaza merkezinde, yani Kumanova kasabasında Müslüman ve reaya nüfus, hemen hemen eşittir.³¹

Kumanova kazası ile ilgili yukarıda vermiş olduğumuz kısa izahattan sonra 1831 yılı başında yapılan nüfus sayımının mufassal sonuçlarını ihtiva eden defterlerin genel özellikleri hakkında bilgi verebiliriz.

Kumanova kazası ile ilgili olarak inceleme konusu yaptığımız defter sayısı üçtür. Bu defterler, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)nde NFS.d. kataloğunda kayıtlıdır.

4. 1831 Tarihli Kumanova Kazası Müslüman Nüfus Defterinin Genel Özellikleri

İnceleyeceğimiz ilk defter, 5699 numaralı, Kumanova kazası Müslüman defteridir. Ciltli ve ebrulu olan defter, 26x73 cm ebadında olup toplam 28 sayfadır. 1. ve 28. sayfalar boştur. Her ne kadar defterin açıklama kısmında sayfa usulü numaralandırmaya sahip olduğu ifade edilse de defterde herhangi bir numaralandırma yapılmamıştır. Bununla birlikte günümüz rakamlarıyla sonradan numaralandırma yapılmıştır. Biz de bu numaralandırmayı esas aldık. Defterin yazılarının başladığı 2. sayfanın başlığında “Nefs-i Kumanova kasabasında sakin olan ehl-i İslam defteridir, fi gurre Ş sene 246” cümlesi vardır. Buna göre defter, ilk olarak Kumanova kaza merkezi olan kasabanın nüfusu ile başlamakta daha sonra da köylerin nüfus yazımına geçmektedir. Başlıktan anlaşıldığına göre nüfus tahriri, Hicri 1 Şaban 1246, Miladi 15 Ocak 1831 tarihinde başlamıştır. Defterde bu tarih dışında herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Dolayısıyla nüfus yazımının bitiş tarihi belli değildir. Aynı gün bitirilmiş olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Deftere sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. Defterin ilk 5 sayfası Kumanova kaza merkezinin nüfusuna aittir. İlk sayfası boş olduğu için toplam 4 sayfa, Kumanova kasabasına aittir. Bunların içinde yazılı olan 2. sayfada başlık hariç 14 satır, 3 ve 4. sayfalarda 15'er satır, 5. sayfada ise sonradan ilave edilen vukuat kayıtları hariç 14 satır yer almaktadır. 6. sayfadan itibaren Müslümanların yaşadıkları köylerin nüfusuna geçilmiştir.

³¹ BOA. NFS.d. 5699.

Her köyün nüfusu yazılmadan önce bir başlık bulunmaktadır. Mesela defterde yer alan ilk köyün başlığı “Yukarı Bektaşlı karyesinde sakin olan ehl-i İslam defteridir” şeklinde olup ayrıca bir tarih bulunmamaktadır. Defterde yer alan yazılar gayet düzgün ve okunaklıdır. Sayım, hane esasına göre yapılmış olsa da defterde hane numaraları yoktur. Aynı şekilde kişilere de herhangi bir numara verilmemiştir. Kişi isimleri siyah mürekkeple yazılmış olup “Ali veled-i Mehmed” şeklinde önce adı ardından da baba adı şeklinde kaydedilmiştir. Her kişi adının altında siyah mürekkeple “nefer 1” ibaresi mevcuttur. Tahrir görevlisi, kendisine göre bir tasnif yaptığı için “nefer 1” ibarelerinin bazılarının altında yatay çizgi, bazılarının altında nokta işaretleri bulunmaktadır. Bazılarında ise herhangi bir işaret yoktur. Her sayfanın derkenarında toplamalar mevcuttur. Gerek yaptığımız incelemeler gerekse bu derkenarlardan edindiğimiz bilgilere göre, kâtip hatasından olduğunu tahmin ettiğimiz birkaç istisna dışında genel olarak 0-11 yaş arasında olan çocukların isimleri altında bulunan “nefer 1” ibarelerinin altına herhangi bir işaret konmamıştır. 12-39 yaş aralığındaki yetişkinlerin isimleri altına ise yatay çizgi çekilmiştir. 40 ve üzeri yaş gruplarına ait olan isimlerin altına ise nokta konmuştur. Bu işaretler de siyah mürekkeple yapılmıştır. Bununla birlikte bu tasnife uymayan bazı istisnalar da mevcuttur. Defterin her sayfasının derkenarında yer alan toplamalarda bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre nüfus, “sabi, tuvana, müsinn” şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Buna askerler de ilave edilmiştir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz işaretler de buna istinaden yapılmıştır. Buna göre 0-11 yaş aralığı sabi, 12-39 yaş aralığı tuvana, 40 ve üzeri ise müsinn olarak kabul edilmiştir. Yani nüfus, askerliğe uygun olup olmamasına göre tasnif edilmiştir. Dolayısıyla askerliğe uygun olan “matluba muvafık” nüfus tuvana olarak nitelendirilmiştir. Defter genelinde yer alan her satırda ortalama 7 isim bulunmakta olup her satırda farklı sayılarda haneler mevcuttur. Hane olmayan satır olduğu gibi bir satırda 7 hanenin bulunduğu satır da vardır. Kişilerin yaşları ve eşkalleri her ismin üzerine dikey bir şekilde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yaşlar rakamla değil yazı iledir. 0-11 yaş grubundaki sabiler ile 40 ve üzerini kapsayan müsinn grubundaki askerliğe uygun olmayanlar için “Sekiz yaşındadır”, “Kırk yaşındadır” gibi sadece yaş bilgisi yer almaktadır. 12-39 yaş grubundaki tuvanalar için ise “Orta boylu kara bıyıklı otuz yaşındadır” ibaresinde olduğu gibi önce eşkal sonra yaşları yazılmıştır. Bununla birlikte tuvana grubunda olduğu hâlde eşkali belirtilmeyen ve müsinn grubunda olduğu hâlde eşkali yazılan isimler de vardır, ancak bunlar istisnai olup birtakım hatalardan kaynaklanmış olabilir. Defterde askerî olarak sadece

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

“eşkinçi sipahiler” yer almaktadır. Bu grupta olanların isimleri altına “mim” harfi yazılmıştır.

Defterin sonunda herhangi bir imza ya da mühür yoktur. Ayrıca defterde Hicrî 1247 veya 1248 yılında ya da her iki tarihte yapılmış vukuat kayıtları da yer almaktadır. Nüfus defterinde her ne kadar kırmızı mürekkeple yazılmış olan “hane 1” şeklinde tabirler olsa da hane içindeki akrabalığın niteliği belirtilmemiştir. Ayrıca genel itibari ile hanedeki bireylerin sırası karışık olarak verilmiştir. Yani hane reisinin kim olduğu yaşından tahmin edilse bile bazen yaşlı olan en sonda verilmiştir. Kumanova kaza merkezi olan kasabanın nüfusu yazılırken herhangi bir mahalle ismine rastlanmamaktadır. Defterde imam, müezzin ve eşkinçi sipahi dışında herhangi bir resmî görev ya da meslek belirtilmemiştir. Deftere kaydedilen ilk isim imamdır.³² Defterin genelinde herhangi bir tarih, imza veya mührün olmaması ve defter üzerinde Hicrî 1247 ve 1248 yıllarına ait vukuat kayıtlarının işlenmesine bakarak bu defterin İstanbul’a gönderilen defter olmadığını, sancakta kalan defter olduğunu söyleyebiliriz.

5. Müslüman Defterinde Yer Alan Vukuat Kayıtları

Yukarıda genel hatlarını vermiş olduğumuz Kumanova Ehl-i İslam defterinde pek çok “fevt” (ölüm) ve “tevellüd” (doğum) kaydı vardır. Bunların bütünü Hicrî 1247 yılına ait olup yapılan yoklamalarda tespit edilen ve yahut imamlar tarafından sonradan nüfus memurlarına bildirilen kayıtlar olmalıdır. Defter üzerinde ölenlerin isimlerinin üzeri çizilmiş ve üzerine “fevt” yazılmış, altına da ölüm tarihleri genelde ay-gün-yıl şeklinde verilmiştir. Aynı şekilde doğumlar için her ismin altına “tevellüd” başlığı altında yeni doğanın babasının adı ile birlikte adı yazılmış ve doğum tarihi belirtilmiştir. “Fevt” ve “tevellüd” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Defter genelinde, yani kaza genelinde Hicrî 1247 yılına ait toplam 58 ölüm vakası gerçekleşmiştir. Yine aynı yıla ait 63 doğum hadisesi gerçekleşmiştir. Defterde Hicrî 1247 yılında başka yerlere gidenlerin sayısı 21 olup bunların bütünü kaza merkezi olan Kumanova kasabasına ait kısmın sonuna kaydedilmiştir. Başka yerlere gidenlerin isimleri ve yoklama tarihleri verilmiştir. Gittikleri yerler ve tarihleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Defter genelinde 10 ve 11 yaşındaki çocukların isimleri üzerine “tuvana sene 48”, 40 yaşındakilerin isimleri üzerine de “müsinn sene 48” ibareleri kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Bunlar da, sonradan yapılan vukuat

³² BOA. *NFS.d.* 5699.

kayıtlarındandır. Çünkü, 10 ve 11 yaşındakiler ilk yazımda sabi, 40 yaşındakiler ise müsinn kabul edilmiştir. Bu vukuat kayıtlarına bakarak 1247 ve 1248 yılları boyunca defterin işlem gördüğü anlaşılmaktadır.

6. 1831 Tarihli Kumanova Kazası Reaya ve Kıptiyan Defterinin Genel Özellikleri

İncelediğimiz ikinci defter ise Kumanova kazasına ait reaya (Gayrimüslim) ve Kıptiyan (Çingene) nüfus defteridir. Bu defter de T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)inde NFS.d. kataloğunda kayıtlı olup 5700 numaralıdır. Defter, ciltli ve ebrusuzdur. 27x75 cm ebadında olup toplam sayfa sayısı 120'dir. Defterin açıklama kısmına göre 1. sayfa boştur. Açıklamada defterin sayfa usulüne göre numaralandırılmış olduğu ifade edilse de defterde herhangi bir numara olmayıp sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırma yapılmıştır. Bu defter de tıpkı Müslüman defterinde olduğu gibi aynı üslup ve yazı tarzına sahiptir. Bundan dolayı her iki defterin de aynı kalemde çıktığı aşikardır. Defterdeki nüfus kayıtları sadece erkek nüfusa aittir. Defterin ilk 4,5 sayfası, yani 6. sayfanın yarısına kadar olan kısmı, Kumanova kaza merkezi ile varoş bölgesindeki Gayrimüslim nüfusa ayrılmıştır. Ondan sonraki bölümlere sırasıyla köylerin nüfusu kaydedilmiştir. Defterin yazılı olan ilk sayfasında, yani numaralandırmaya göre 2. sayfasındaki ilk cümle aynen şu şekildedir: “Nefs-i Kumanova kasabasında ve varoşunda kâin olan re'âyâ defteridir. Fi gurre Ş sene 46”. Defterin yazılmaya başladığı tarih, Müslüman defterindeki gibi 1 Şaban 1246 (15 Ocak 1831)'dir. Defterin sonunda herhangi bir imza ya da mühür yoktur ve vukuat kayıtlarından anlaşıldığına göre defter, Hicrî 1246 Şevval ayından itibaren 1247 ve 1248'lerde işlem görmüştür, yani ölüm ve doğum vukuatları defter üzerinde kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Nasıl ki yukarıda tavsif ettiğimiz Müslüman defteri askerliğe elverişli olanların tespiti maksadıyla tertip edilmiş ise bu defter de cizye vergisiyle mükellef olanların tespiti amacıyla tahrir edilmiştir. Defterde reaya adıyla Gayrimüslimler, Hristiyan Kıptiler (Çingene) ve Müslüman Kıptilerin yazımı yapılmıştır. Başlıktan anlaşıldığına göre Kumanova kasabasında, yani Kumanova kaza merkezinde Kıpti yoktur. Defterdeki açıklamalara göre, bazı köylerde reaya ve Müslüman Kıpti veya reaya ve Hristiyan Kıpti birlikte yaşamaktadır. Defterde hane sistemi esas alınsa da hane numarası ve kişi numarası yoktur. Bütün haneler için kırmızı mürekkeple “hane 1” ibaresi kaydedilmiştir. Klasik cizye defterlerindeki gibi bu nüfus defterinde de kişilere, maddi durumlarına göre, üç çeşit cizye tarh edilmiştir: “ednâ, evsat ve a'lâ”. Kişiler

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

kaydedilirken siyah mürekkeple “Simon veled-i Avram” şeklinde olduğu gibi babasının adı ile birlikte kaydedilmiştir. İsimlerin yukarısında kırmızı mürekkeple tabi olduğu cizye türü olan “edna, evsat yahut a'lâ” kelimelerinden biri yazılmıştır. Kişilerin yaşları Müslüman defterinden farklı olarak “sinni 65” şeklinde siyah mürekkeple ismin altına yazılmıştır. Cizye türü olarak “edna”ya tabi olan kişilerin isimleri altına yatay olarak siyah mürekkeple çizgi çizilmiştir. Defterde yapılan sınıflandırmaya göre 0-9 yaş aralığına herhangi bir işaret konmamıştır. 10-14 yaş aralığı için ismin üzerine siyah mürekkeple çoğu zaman ednanın kısaltması olarak “nun” harfi bazen de “na” tabiri yazılmış ve alt taraflarına da siyah mürekkeple yatay çizgi çizilmiştir. İlerleyen sayfalarda bu harflerin kırmızı mürekkeple yazıldığını ve daha çok “na” şeklinde belirtildiğini görüyoruz. 15-69 yaş aralığında olanlar için yatay çizgi söz konusu değildir ve onlar için “edna”dan başka maddi durumlarına göre “evsat veya a'lâ” olarak kayıtları yapılmıştır. 70 yaş ve üzeri için “muaf” şeklinde bir açıklama kaydedilmiştir ki bu durum onların yaşlı oldukları için cizyeden muaf olduklarını ifade etmektedir. Vukuat kayıtlarında ölenlerin isimlerinin üzerleri çizilmiş ve kırmızı mürekkeple “mürde” kelimesi yazılarak gün-ay-yıl şeklinde tarih belirtilmiştir. Doğumlar için “tevellüd” tabiri kullanılmış ve tarih verilmiştir. 8 ve 9 yaşında olanların isimleri üzerine kırmızı mürekkeple genelde “nâ sene 1248” bazen de “edna sene 1248” ibareleri yazılmıştır. Yani iki yıl sonra bunların 10 yaşına geldikleri yoklamada belirtilmiştir. Buna göre “nun” harfinin ve “nâ” tabirinin “edna” anlamına geldiği açıktır. Bunun dışında bazı köylerin madenci köyü oldukları açıklamalarda belirtilmiştir. Kratova madeninde çalışan köylülerin isimleri altına “mim” harfi yazılmıştır. Ayrıca bu tür madencilere maden-i hümayun tarafından cizye kağıdı verildiği de açıklamalarda ifade edilmiştir. Defterin başında yer alan açıklamada daha önceki cizyedarların Kumanova kazasında genel ve kabul edilmiş bir kural olmadan 15 yaşından itibaren evsat olanlardan 30 Kuruş, edna olandan 21 Kuruş, hatta 3-5 yaşındaki çocuklardan bile tutturabildikleri kadar yerine göre 5, 10 veya 15'er Kuruş cizye tahsil ettikleri belirtilmektedir. Açıklama aynen şu şekildedir: “Kazâ-yı mezkûrede a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârî olmayub on beş yaşında olandan evsat diyerek otuz guruş ve diğerinden dahi ednâ diyerek yığirmi bir guruş ve üçer beşer yaşında çocuklardan dahi tutduğına göre beşer onar on beşer guruş cizyedarların tahsil ettikleri ma'lûm olmak...” Defterde papaz dışında resmî bir vazife yahut meslek bilgisi bulunmamaktadır. Kumanova kasabasının nüfus kaydının bulunduğu bölümün sonunda, Hicrî 1246 Şevvalinden sonra 1247 ve 1248 yıllarında başka diyarlara gidenlerin isimleri, yaşları ve tabi oldukları cizye türü vukuat kaydı olarak belirtilmiştir. Bu kişilerin gittikleri

yerler de genellikle yazılmıştır. Defterin 119. sayfasında “yekûn” kelimesi yazılmış olsa da herhangi bir toplama yapılmamıştır. Bu defterde de öncekinde olduğu gibi, herhangi bir imza veya mühür yoktur.³³ Dolayısıyla Hicrî 1247 ve 1248 yıllarına ait vukuat kayıtları da dikkate alındığında bu defterin de sancakta muhafaza edilen defter olduğunu tahmin etmekteyiz.

7. 1831 Tarihli Kumanova Kazası Yabancı Defterinin Genel Özellikleri

Kumanova kazası ile ilgili olarak inceleme konusu yaptığımız üçüncü defter de, Kumanova kazasına ait yabancı defteridir. Bu defter de, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)inde NFS.d. kataloğunda kayıtlı olup 5702 numaralıdır. 26x74 cm ebadında olan defter, ciltsiz ve ebrusuzdur. 4 sayfadan oluşan defterin 1 ve 4. sayfaları boştur. Diğer defterlerde olduğu gibi bu defterde de orijinal bir numaralandırma olmayıp sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırma yapılmıştır. Defterin yazılı kısmı iki sayfadan oluşmaktadır. Birinci sayfada kazada bulunan yabancı Müslüman erkeklerin nüfus kayıtları yer almaktadır. Diğer defterler gibi bu da 1 Şaban 1246 (15 Ocak 1831) tarihini taşır. Bu tarih, nüfus yazımın başladığı tarihi ifade etmektedir. Bitiş tarihi verilmediğine göre aynı gün yazım işi bitmiş olmalıdır. Bu sayfanın başlığı şu şekildedir: “Nefs-i Kumanova kasabasında ve hâvî olduğu kurâsında bulunan yabancı Müslümân’ın defteridir. Fî gurre Ş sene 246”. Bu defterde de sadece erkek nüfusa ait kayıtlar yer almaktadır. Deftere kaydedilen yabancı Müslümanların görevleri ve meslekleri, nereden ve ne zaman geldikleri veya ne kadar süredir Kumanova’da buldukları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalar ve kişilerin yaşları babalarının adlarıyla birlikte bulunan isimlerinin üzerine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İsimler siyah mürekkeple yazılmış olup ismin altına “nefer 1” şeklinde yine siyah mürekkeple yazılmış bir ibare bulunmaktadır. Kişilerin yaşlarının yazımında düzensizlik mevcuttur. Bazılarının yaş bilgisi için "sinn" kelimesi kullanılıp rakamla yaş yazılmışken bazılarının yaşları “Kırk yaşındadır” gibi doğrudan belirtilmiştir. Bu defter de diğer iki defter gibi aynı kalemde çıkmış olmalıdır. Çünkü yazı çeşidi ve üslup benzer niteliktedir. Bununla birlikte 5699 numaralı defterden farklı olarak 40 yaşındaki bireyler “tüvana” kabul edilmiştir. Buna göre defterde yer alan yabancı Müslüman nüfus 0-11 yaş aralığı için “sabi”, 12-40 yaş aralığı için “tüvana”, 41 ve üzeri için “müsinn” şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Tuvana kabul edilenlerin

³³BOA. NFS.d. 5700.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

isimleri altına siyah mürekkeple yatay bir çizgi çizilmişken müsinn kabul edilenlerin isimleri altına nokta konmuştur. Sayfanın sonunda tuvana, müsinn ve sabiler toplanmış ve buna 1 asker ilave edilmiştir. Yabancı defterinin ikinci sayfası Gayrimüslimlere ayrılmış olup başlığı şu şekildedir: “Nefs-i Kumanova kasabasında ve hâvî olduğu kurâsında bulunan yabancı re’âyânın defteridir. Fî gurre Ş sene 46”. Diğerleri gibi sadece erkeklerin yazıldığı defterdeki Gayrimüslim nüfusun isimleri, babalarının isimleriyle birlikte siyah mürekkeple kaydedilmiştir. Bu sayfada da Gayrimüslimlerin görevleri, meslekleri, geldikleri yerler ve ne zaman geldikleri ayrıntılı olarak kırmızı mürekkeple isimlerin hemen üzerlerine yazılmıştır. Her bireyin tabi olduğu cizye türü de “ednâ, evsat ve a’lâ” olarak kırmızı mürekkeple isimlerin üzerine yazılmıştır. Bireylerin isimleri altına yaşları “sinni 15” şeklinde siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfanın sonunda da “a’lâ, evsat ve ednâ”nın genel toplamı verilmiştir.³⁴

A. Kumanova Kaza Merkezindeki Müslümanların Demografik ve Sosyal Yapısı

Kumanova kasabasındaki Müslüman nüfusun demografik yapısı ve sosyal özelliklerine geçmeden önce şu açıklamayı yapmamız icap eder: Nüfus defterinin derkenarlarında yaş grupları ile ilgili verilen bazı istatistiklerin hatalı olduğunu tespit ettik. Muhtemelen kâtip kaynaklı bu hesap hatalarını düzeltmek için bireylerin yaşları tek tek sayılarak gruplandırma yapılmış ve gerekli istatistikler çıkarılmıştır. Ayrıca gerek Müslümanların gerekse reayanın yaş sınıflandırmasında çocuk, ergen, genç, orta yaşlı ve ihtiyar şeklinde bir gruplandırmaya gittik. Kimlere genç, kimlere orta yaşlı ve yahut ihtiyar denilebileceği tarihte ve bugün değişkenlik arz etse de biz burada günümüz algısını da göz önünde bulundurduk. Buna ilaveten Müslüman defterinde 12-39 yaş aralığının tuvana, yani güçlü-kuvvetli ve askerliğe elverişli olarak kabul edilmesi ve incelediğimiz reaya defterinde de cizyeden muaf olan ve ihtiyar anlamında “müsinn” kabul edilen yaş aralığının 70 ve üzeri olmasını da temel kriter olarak kabul ettik ve buna göre bir sınıflandırmaya gittik.

1. Hane ve Nüfus Sayısı

5699 numaralı nüfus defterine göre Kumanova kaza merkezi olan Kumanova kasabasındaki Müslüman erkeklerin toplam nüfusu 433’tür.

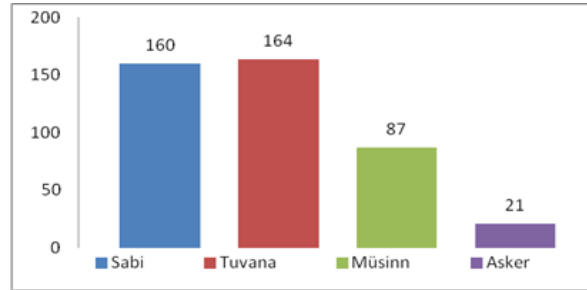
³⁴ BOA. NFS.d. 5702.

Toplam hane sayısı ise 180'dir. Hane başına düşen Müslüman erkek sayısı ortalama 2,40'tır. Kadınlar sayılmadığı için kasabanın Müslüman nüfusunu net olarak belirlemek, daha doğru bir ifade ile gerçek nüfus rakamına ulaşmak imkânsızdır. Ancak belirli yöntemlerle nüfus hakkında birtakım tahminî rakamlara ulaşabiliriz. Bu konuda ünlü tarihçi Ömer Lütfi Barkan'ın tahrir defterlerinde kullanarak tahmini nüfus sayılarına ulaştığı yöntem, her hanede 5 kişinin yaşadığını farz ederek hane sayısını 5 ile çarpmaktır. Bunun dışında bir bölgede mevcut erkek nüfus sayısınınca kadın nüfusun da olabileceğini varsayarak erkek nüfus toplamını 2 ile çarparak tahminî bir sonuca ulaşmak da mümkündür. Bunların ikisi de aşağı yukarı birbirine yakın sonuçlar vermektedir. Biz bu çalışmada ikinci yöntemi daha makul bulduğumuz için buna göre hesaplamalar yapacağız. Tercih ettiğimiz yöntemle göre Kumanova kasabesindeki Müslümanların genel toplamı tahmini olarak 866'dır.

2. Yaş Dağılımı

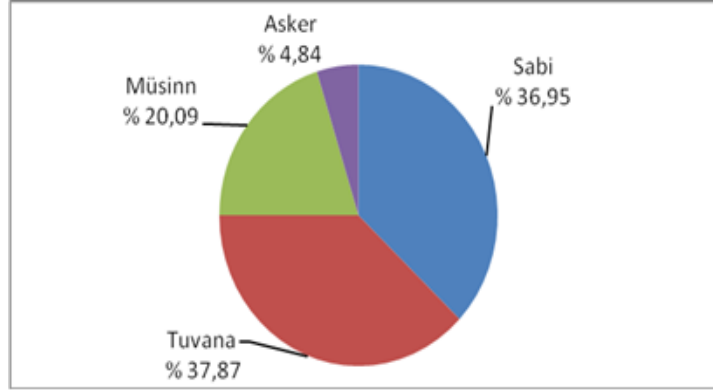
Müslümanlar için nüfus tahririnin temel amacı askerliğe elverişli olanları tespit etmek olduğundan nüfus defterinde yaşlar, kategorize edilmiştir. Biz de bunların toplamından bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Buna göre Kumanova kasabesinde yaşayan Müslüman erkekler arasında 0-11 yaş aralığındaki çocukların (sabi) toplamı 160'tır. 12-39 yaş aralığındakilerin (tuvana) toplamı da 164'tür. 40 yaş ve üzerinde (müsinn) olan orta yaşlı ve ihtiyarların toplamının da 87 olduğunu görüyoruz. Tuvana olarak nitelendirilen ve güçlü-kuvvetli, askerliğe elverişli olanların sayıca daha fazla olduğu, çocukların ise hemen ona yakın bir sayıda olduğu görülmektedir. Buna göre Kumanova kasabesindeki Müslüman erkeklerin genç bir nüfus yapısına sahip oldukları söylenebilir.

Grafik 1: Kumanova kaza merkezindeki Müslüman erkek nüfusun askerliğe uygunluğu bakımından gruplandırılması

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 2: Kumanova kaza merkezindeki Müslüman erkek nüfusun askerliğe uygunluğu bakımından oranı

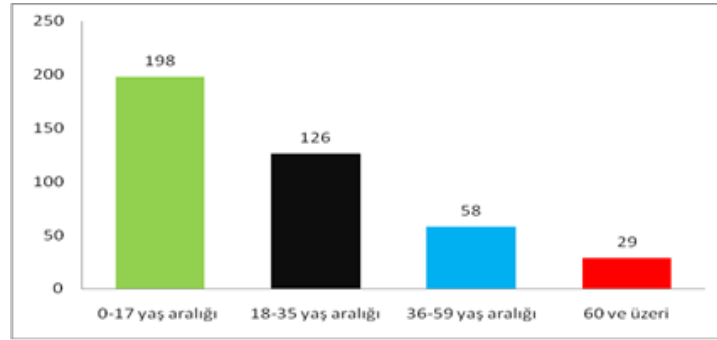
Vermiş olduğumuz bu istatistikte görüldüğü üzere, asker olarak kabul edilen eşkinici sipahiler ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Onların yaşları genelde belirtilmemiştir. Bu 21 askerden sadece 3'ünün yaşı yazılmıştır: Eşkinici sipahilerden “Raşid veled-i İsmail” 60 yaşında, “Nevhî veled-i Yahya” 20 yaşında, “cebelüli sipahi” olan “Hasan veled-i Nasuh” da 14 yaşındadır. Askerlerin toplam sayısının 21 olduğunu da belirtmeliyiz. Bu sayıyı çocuklar hariç diğer iki yaş grubuna eşit olarak dağıtsak bile oranda fazla bir değişiklik olmayacaktır.

Yaş grupları içerisinde frekansı en yüksek olan yaş grubu 30'dur. 57 kişinin 30 yaşında olduğu görülüyor. 12 ile 18 yaş aralığında olanların sayısı 54'tür. 60 ile 80 yaş arasındakilerin sayısı da 28'dür. 0 ile 8 aylık arasındakiler ise 16'dır. Bu tabloya bakarak Kumanova kasabasındaki Müslümanların büyük ölçüde genç bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

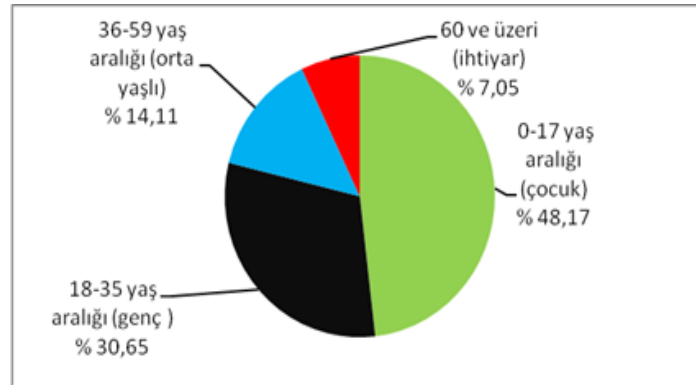
Defterde yer alan “Cami-i Cedîd İmamı Abdi veled-i Hüseyin” ile “İsmail Çaçara veled-i Hasan”ın yaşları belirtilmemiştir. Bununla birlikte “Cami-i Cedid İmamı Abdi veled-i Hüseyin”, müsinn olarak işaretlenmiştir. Dolayısıyla bu imam da 40 yaş ve üzerindedir. Bundan dolayı bu kişiyi de yaşı belirli olanlar içine dahil etmemiz gerekir. Ayrıca 21 askerin 3'ünün yaşı belirli olsa da bütünlük arz etmesi için askerleri yaş dağılımı dışında tutmayı uygun gördük. Böylece yaşı belli olmayan 1 kişiyi ve 21 askeri hariç tuttuğumuz zaman geriye kalan 411 kişinin yaşları yazılmıştır. Bu 411 kişiyi, yukarıda belirttiğimiz kriterleri göz önünde bulundurarak ve günümüz algısını da hesaba katarak 0-17 yaş aralığını çocuk ve ergen, 18-35

yaş aralığını genç yetişkin, 36-59 yaş aralığını orta yaşlı ve 60 ve üzerinde olanları da ihtiyar olarak kabul ettiğimiz takdirde Kumanova kaza merkezindeki Müslüman nüfusun 198'inin çocuk ve ergen bireylerden, 126'sının genç-yetişkin, 58'sinin orta yaşlı ve 29'unun da yaşlı-ihtiyarlardan oluştuğunu söyleyebiliriz.

Grafik 3: Kumanova merkezindeki Müslüman erkek nüfusun yaş dağılımı

Grafik 4: Kumanova merkezindeki Müslüman erkek nüfusun yaş dağılım oranı

Yukarıdaki grafiklerde de görüldüğü üzere Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman erkek nüfus arasında 0-35 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerin oranı %78,82'dir. Bu da gösteriyor ki kaza merkezindeki yerli Müslüman erkek nüfus dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. İhtiyar olarak kabul edebileceğimiz 60 yaş ve üzerinde olanların oranının sadece

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

%7,05 olması, Müslüman erkek nüfus arasındaki ortalama yaşam süresinin fazla uzun olmadığı anlamına da gelmektedir.

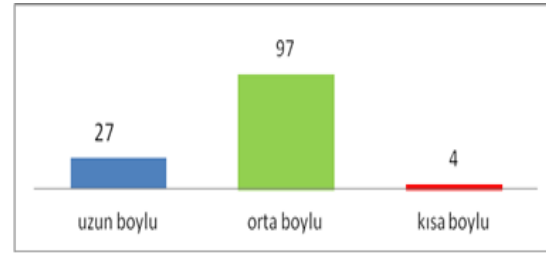
Doğum ve ölüm oranlarına bakacak olursak doğum olaylarının ölümlerden daha fazla olduğunu görmekteyiz. Kasabadaki Müslümanlar arasında 14 kişi Hicrî 1247-1248 yıllarında doğmuştur. Buna mukabil 1247’de 8 kişi ölürken 1 kişi de 1248 yılında vefat etmiştir.

Kumanova kaza merkezindeki Müslümanlar arasında 80 yaşında olan 3 kişinin, yani “Hacı Mustafa veled-i Ahmed”, “Tahir veled-i Abdullah” ve “Veli Kerthuda veled-i Hüseyin”in en yaşlı kişiler oldukları görülmektedir. Yaş itibarı ile en gençleri ise “Mehmed veled-i Halim” olup 1 haftalıktır. “Yaşar veled-i Receb” de 2 haftalıktır.

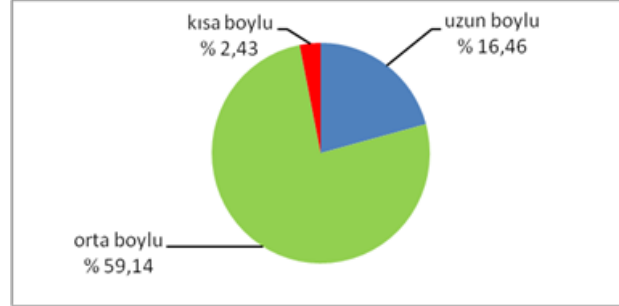
3. Fiziksel Özellikler

Nüfus kayıtları yapılan bireyleri, fizikî niteliklerine göre değerlendirmek de mümkündür. Özellikle matluba muvafık olan tuvana grubundakilerin eşkalleri belirtilmiştir. Kişilerin sakallı veya bıyıklı olup olmadıkları tanımlandığı gibi sakal ve bıyıklarının rengi de yazılmıştır. Bununla birlikte bıyıkları yeni terleyenler ile bıyıkları henüz çıkmamış olanların bu özellikleri de “ter-bıyık” veya “şâb-ı emred” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı şekilde “kısa boylu”, “orta boylu” ve “uzun boylu” şeklinde bir tanımlama da yapılmıştır. Bunlar içinde 27 kişi uzun boylu, 97 kişi orta boylu, 4 kişi de kısa boylu olarak tavsif edilmiştir. Boy algısının mahiyeti, hangi mikyasa göre tanımlama yapıldığı bilinemez. Bununla birlikte boyun uzunluğu konusundaki algının günümüzdeki algı ile aynı olduğunu varsayarak bir değerlendirme yapabiliriz. Buna göre Kumanova kasabasındaki askerliğe uygun olan tuvana grubundaki Müslüman erkekler, genelde orta boyludur.

Grafik 5: Tuvana grubundaki Müslümanların boy dağılımı

Grafik 6: Tuvana grubundaki Müslümanların boy oranı

4. Unvanlar ve Lakaplar

Kumanova kasabası Müslümanları arasında bir nevi sosyal mevki ifade eden bazı unvanlara da rastlanmaktadır. Bunlar “hacı, molla, şeyh ve derviş”tir. Nüfus defterinde 4 kişi “hacı” unvanını taşımaktadır. Hacı unvanı, Türkçe’de hac ibadetini yerine getiren kişiler için kullanılan bir tabirdir³⁵. Hacca gitmenin büyük masraf ve zahmetlerinin olduğu, uzun bir zamana ihtiyaç duyulduğu bir dönemde Hicaz’a gidip hac ibadetini yerine getirenlerin bu unvanı isteyerek ve gururla taşıdıkları muhakkaktır. Dolayısıyla hacı unvanı, kişiler için bir itibar kaynağıdır. Hanenin ilk sırasında yazıldığı ve yaş olarak hanenin diğer üyelerine göre büyük olduğu için hane reisi olarak kabul edebileceğimiz 60 yaşındaki “Hacı Süleyman veled-i Eyyûb”, 40 yaşındaki “Hacı Hüseyin veled-i Ömer”, 50 yaşındaki “Hacı İbrahim veled-i Hacı Süleyman” ve 80 yaşındaki “Hacı Mustafa veled-i Ahmed”, “hacı” unvanlı kişilerdir. Hacca gitmek belli oranda bir zenginliği de gerektirdiğinden bu kişilerin maddi durumlarının da iyi olduğunu söyleyebiliriz. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki hacı tabiri, has isim olarak da kullanılabilen bir kelimedir. Yalnız biz burada hacı tabirinin Hacca giden anlamında bir unvan olarak kullanıldığını düşünüyoruz. Çünkü Kumanova Müslüman defterinde yer alan kişiler, genelde tek isimlidir. Dolayısıyla hacı kelimesi, unvan değil de has isim olsaydı herhâlde en azından biri, tek isim olarak bulunurdu.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, MEB, İstanbul 1983, s. 695-698.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

Defterde geçen bir diğer unvan da “molla”dır. Osmanlının ilk devirlerinde büyük alimler için kullanılan molla tabiri, 16. asrın sonlarından itibaren “zadegân” mensubu olanlar için “molla bey” şeklinde bir unvan olarak da verilmiştir. Bununla birlikte resmî bir unvan olarak kullanıldığı dönemlerde "mevleviyet payesine yükselen müderris ve birinci sınıf kadılara" verilen bir unvandır. Osmanlının son zamanlarında ise medrese öğrencileri için de bu kelime kullanılmıştır. Halk arasında ise diğerlerine göre bilgi düzeyi yüksek olan, dinî konularda behresi olanlar için kullanılmıştır.³⁶ Kumanova kasabasında bir kişinin unvanı “molla”dır: 75 yaşındaki “Molla Mustafa veled-i İsmail”. Bunun dışında babasının “molla” unvanına sahip olduğu bir kişi de bulunmaktadır: 14 yaşındaki “Ali veled-i Molla İbrahim”. Bu kişi, eğer bir yazım hatası yoksa hanede tek erkektir. Dolayısıyla “molla” unvanına sahip olan babasının daha önce vefat etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü nakil veya başka diyarda olanların listesinde de “Molla İbrahim” ismine tesadüf edilmemektedir.

Kasabadaki Müslümanlar arasında “şeyh” unvanlı bir kişi de bulunmaktadır. “Şeyh İbrahim veled-i İsmail”, 70 yaşındadır. Şeyh, her ne kadar kelime anlamı olarak “yaşlı kişi” anlamına gelse de tasavvufî bir terim olarak “müridlerine rehberlik” eden, “onları manevi olarak irşat eden” tarikat lideri anlamındadır.³⁷ Buna göre, şeyh unvanına sahip biri olduğuna göre Kumanova’da 1831 yılı itibari ile muhtemelen bir tekke veya zaviye bulunmaktadır.

Müslüman Nüfus defterinde bulunan bir diğer unvan da “derviş”tir. Defterde 2 kişi derviş unvanına sahiptir. Bunlar, 53 yaşındaki “Derviş Mustafa veled-i Gülaydın” ile 40 yaşındaki “orta boylu sarı sakallı Derviş Mustafa veled-i Mehmed”dir. Derviş, sözcük anlamı itibari ile “fakir, yoksul” gibi anlamalara gelmekle³⁸ birlikte tasavvufta bir tarikata intisap eden mürid veya gönül zenginliğine önem veren, mal ve mülk derdinde olmayan sufîdir.³⁹ Biz burada derviş unvanının “gönlü zengin” anlamında bir lâkap olarak kullanıldığını düşünmüyoruz. Çünkü kasabada bir şeyhin de olması, derviş unvanına sahip bu iki kişinin zaviye veya tekkeye devam

³⁶ Hamid Algar, “Molla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 238-239, Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1398.

³⁷ Reşat Öngören, “Şeyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 50.

³⁸ Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, Cilt 2, MEB, İstanbul 1996, s. 883.

³⁹ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 188.

MUSTAFA DURDU

eden ve şeyhin müridi veya yardımcısı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Adı geçen nüfus defterinde sadece bir kişide lakap söz konusudur: 70 yaşındaki “Tavşan Hasan veled-i Tavşan İbrahim”. Görüldüğü gibi bu kişinin kendisi ve babasının lakabı aynıdır. Bunun dışında lakap olmaması, bölgede lakap kültürünün yaygın olmadığını gösteriyor.

5. Resmî Görevliler

Bahis konusu yaptığımız defterin başında yer alan hanenin ilk sırasında bulunan kişi imamdır. 45 yaşında olan “Bayram veled-i Ahmed”, Cami-i Atık imamıdır. Bu şekilde nüfus defteri ilk olarak imamın yazılmasıyla başlamıştır. İkinci hane ise 50 yaşındaki “Müezzin Mehmed veled-i Mustafa” ile başlamıştır. Aynı sayfanın ilerleyen satırlarında kaydedilmiş ve yaşı belirtilmemiş olan “Abdi veled-i Hüseyin” de Cami-i Cedid imamıdır. Bu görevliler, nüfus defterinin yazılı olan ilk sayfasında yer almaktadırlar. Bu 2 imam ve 1 müezzine dayanarak Kumanova’da 2 adet caminin olduğunu söyleyebiliriz: Cami-i Atık (Eski Cami) ve Cami-i Cedid (Yeni Cami). Bu camilerden ilki 16. asırda inşa edilen bugün de ibadete açık olan Tatar Sinan Paşa Camisi olmalıdır. Bu görevliler dışında nüfus defterinde mahalle adı olmadığı gibi muhtara da rastlanmamıştır. Defterde herhangi bir şekilde “muhtar” tabiri geçmemektedir.

6. Askerler

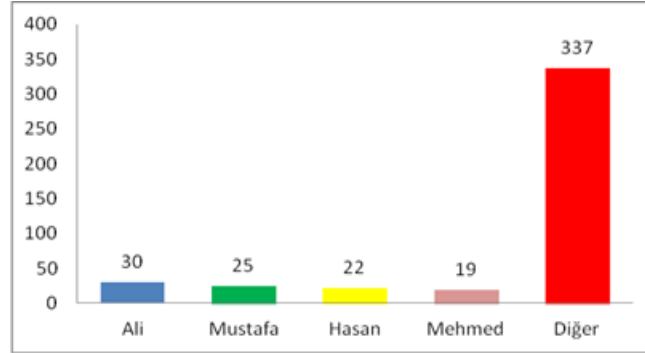
Nüfus defterinde kayıtlı olan 1’i “cebelüli sipahi” diğerleri de “eşkinçi sipahi” olmak üzere 21 kişi askerdir. Sayfa kenarlarında yapılan toplamalarda bu sipahiler, diğer üç grubun toplamına asker başlığı ile ilave edilmiştir. Net olarak belirtilmese de bu askerlerin bazıları, baba adları ve aynı hanede olmaları gibi gerekçelerle kardeş, bazılarının da baba-oğul olduklarını söyleyebiliriz. Bu askerlerin 3’ünün yaşı belirtilmiş olup diğerlerinde yaş bilgisi yoktur. Askerlerin isimleri altına “mim” harfi yazılmıştır. Vukuat kayıtlarına göre eşkinçi sipahi olan “Hüseyin veled-i Yahya Benam Ahmed”, Hicrî 1247’de “Mahrûse-i Niş’de İkametlerinde fevt” olmuştur. Kumanova merkezinde 21 kişinin eşkinçi sipahi olması dolayısıyla bölgede tımar sisteminin, kısmen de olsa, hâlâ varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

7. İsimler

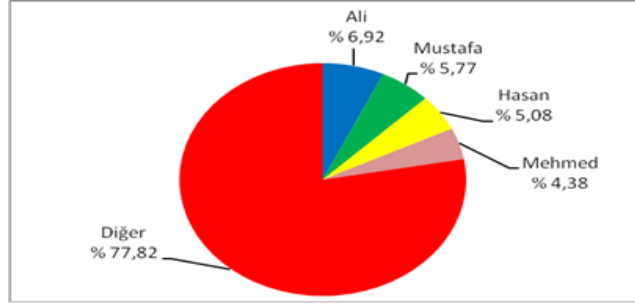
Ehl-i İslâm nüfus defterinde toplamda 110 farklı kişi adı bulunmaktadır. Kumanova kasabası Müslüman ahalisi arasında en çok bulunan adlar Ali, Mustafa ve Hasan'dır. 30 kişinin adı Ali iken 25 kişinin adı Mustafa'dır. Hasan adına sahip olanların sayısı da 22'dir. Ali ve Hasan adlarının çok kullanılmış olması, Balkanlardaki Bektaşî kültürünün etkisinden kaynaklanmış olabilir. Bununla beraber Ali ve Hasan isimlerinin bir yerleşim yerinde çok bulunması, orada Bektaşilik ve Alevilik gibi kültürel atmosferin güçlü olduğu savını doğrulamaz. Çünkü Anadolu'da Sünnî inanca sahip bölgelerde de Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinin en fazla tercih edilen isimlerden olduğunu görüyoruz.⁴⁰ Dolayısıyla gerek Sünnî olsun gerekse Bektaşî veya Alevî olsun Müslümanlar arasında Ehlîbeyt sevgisinden kaynaklı Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerine sık rastlanması doğaldır. Bundan dolayı incelemiş olduğumuz nüfus defterlerine bakarak Kumanova kasabasındaki Müslümanlar arasında Bektaşilik kültürünün mevcudiyeti konusunda kesin bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir.

Grafik 7: Kumanova merkezindeki Müslümanlar arasında en çok kullanılan isimler

⁴⁰ Hüseyin Muşmal, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44, 2018, s. 203-204.

Grafik 8: Kumanova merkezindeki Müslümanlar arasında en çok kullanılan isimlerin oranı

B. Kumanova Kaza Merkezindeki Reyanın (Hıristiyan) Demografik ve Sosyal Yapısı

1. Hane ve Nüfus Sayısı

Kumanova kazasında tarih boyunca Müslümanlarla Hıristiyanlar ve Kıptiler (Çingene) barış içinde birlikte yaşamışlar ve beraber yaşama kültürü oluşturmuşlardır. İnceleme konusu yapmış olduğumuz 1831 tarihli ve 5700 numaralı Kumanova kazası reaya ve Kıptiyan defterine göre Kumanova kaza merkezinde, yani Kumanova kasabasında yaşayan reyanın (Hıristiyan)ın toplam hane sayısı 143'tür. Bu 143 hanede 434 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Hane başına düşen erkek reaya sayısı ise 3 civarındadır. Erkek nüfus kadar kadın nüfus olduğunu varsayarsak Kumanova kasabesindeki Hıristiyanların toplam nüfusunun tahmini olarak 868 olduğunu söyleyebiliriz. Bu sayı, neredeyese Müslüman nüfus toplamı ile aynıdır.

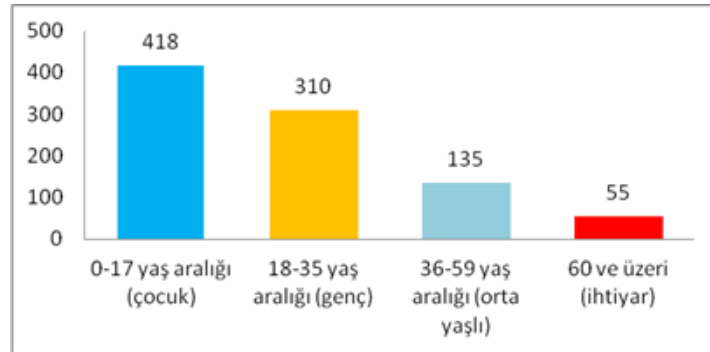
Bu defterde de hanedeki bireylerin akrabalık bağları belirtilmediği için bu konuda herhangi bir çıkarımda bulunamıyoruz. Ayrıca hanede yer alanlar karışık olarak sıralanmış olup yaş sırası da gözetilmemiştir. Bazı hanelerdeki bireylerin baba adları da birbirinden farklıdır. Bu da yörede evlat edinme yahut yetim kalan akraba çocuklarını haneye alma şeklinde bir uygulamanın olabileceğini akla getirmektedir.

2. Yaş Dağılımı

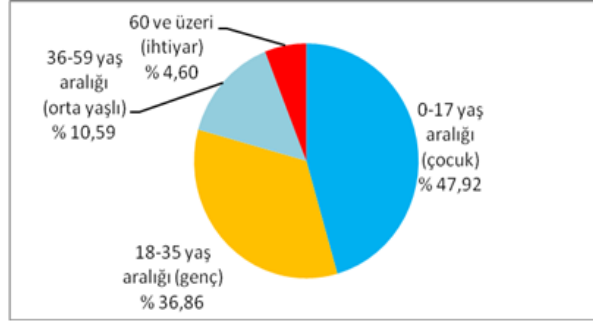
Kumanova merkezindeki 434 reaya (Hıristiyan) erkek nüfusun yaş dağılımına baktığımız zaman çoğunluğunun 0-17 arasındaki çocuk ve ergenlerden oluştuğunu görürüz. 208 kişi, 0-17 yaş aralığındadır. 18-35 yaş aralığındaki gençlerin sayısı ise 160'tır. Orta yaşlı olarak kabul edebileceğimiz 36-59 yaş aralığındakilerin toplam sayısı 46 iken 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarların sayısı sadece 20'dir. Nüfus içinde en genç olanı "1 aylık" iken en yaşlı olan 90 yaşındaki "Tarayan veled-i Nikola"dır. Nüfus defterinde yer alan yoklama ve vukuat kayıtlarına göre Hicrî 1247 ve 1248 yıllarında 17 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Buna mukabil aynı yıllarda 23 de doğum hadisesi gerçekleşmiştir. Yine aynı yıllarda 9 kişi başka memleketlere gitmiş, bunlardan 1'i ölmüştür.

0-35 yaş aralığındakilerin toplam nüfusa oranı ise %84,78'dir. Bu da reaya erkek nüfusun büyük çoğunluğunun günümüz algısına göre, çocuk ve gençlerden oluştuğunu göstermektedir. Kumanova merkezindeki reaya (Hıristiyan) erkek nüfusun ancak %4,60'ı ihtiyardır. Bu durum, kaza merkezindeki reaya erkeklerin de, Müslüman erkek nüfusta olduğu gibi, ortalama yaşam sürelerinin yine günümüz algısına göre, kısa olduğu anlamına gelmektedir. Aşağıdaki grafiklerle yaş dağılımını daha net görebiliriz.

Grafik 9: Kumanova merkezindeki reaya (Hıristiyan) erkek nüfusun yaş dağılımı

Grafik 10: Kumanova merkezindeki reaya (Hiristiyan) erkek nüfusun yaş dağılım oranı

3. Ekonomik Durum

Reaya defterinin temel amacı, cizye vergisi mükelleflerinin mahiyetini tespit etmek olduğu için gelir seviyesine göre miktarı belirlenen bu vergi türüne bakarak nüfusun ekonomik durumu ile ilgili tahmini bir sonuca ulaşmak mümkündür.

“Karşılığını vermek, ödemek” anlamlarına gelen “ceza” kelimesinden türeyen “cizye vergisi” Hz. Peygamber devrinden itibaren, Müslümanların hâkim oldukları yerlerdeki Gayrimüslim erkeklerden toplu ya da ferdi olarak alınmaya devam etmiş bir vergidir.⁴¹ Baş vergisi anlamına da gelen cizye vergisi, Müslümanların hâkim olduğu yerlerde yaşayan zimmilerin (Gayrimüslim) can, mal, ticaret güvenliği ile inanç özgürlüğünün sağlanması karşılığı olarak rüşdüne ermiş olan zimmî erkeklerden, yani 15 yaşına gelmiş olanlardan senelik olarak alınan vergi çeşididir. Şer’î bir vergi olan cizye, Hz. Ömer zamanında zimmî statüsündeki Gayrimüslimlerden gelir seviyelerine göre tahsil edilmiştir. Buna göre, zimmîler üç kategoriye ayrılmış ve buna göre vergi tarhedilmiştir.⁴² Osmanlılar devrinde de devlet, “şer’î hukuka uygun olarak kadın, çocuk, kör, mâlul, işsiz ve fakir kimseleri bu vergiden sürekli olarak muaf tutmuşlardır”. 1691’deki malî değişikliklere kadar “tek ve sabit bir rakam üzerinden alınan cizye”, bu tarihten itibaren “maktu sistem” lağvedilerek kişi başına üç kategoride toplanmaya

⁴¹ Mehmet Erkal, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 42.

⁴² Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev.) Şinasi Altundağ, *TTK Belleten*, Cilt VIII, Sayı 32, Birinciteşrin 1944, s. 608-609.

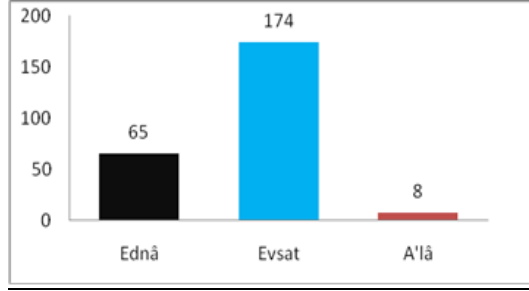
1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

başlamıştır. Osmanlı iktisadî dilinde cizye mükellefleri, “zengin, orta hâlli ve fakir” oluşlarına göre “âlâ, evsat ve ednâ” şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Bizim incelediğimiz defterin yazıldığı tarihten iki yıl önce, yani 1829 yılı itibari ile bu üç sınıf mükelleften alınan cizye miktarı a'lâ için 48, evsat için 24 ve ednâ için 12 Esedî Kuruş idi. Oranlama olarak 4, 2, 1 şeklinde bir mahiyet arz etmekteydi.⁴³

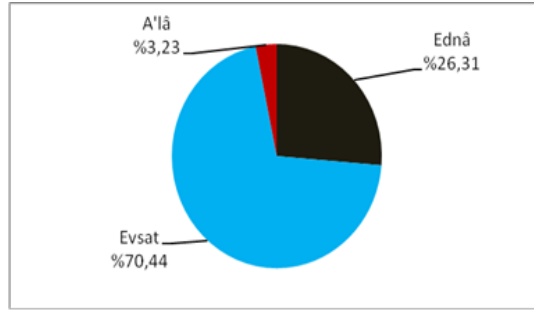
Reaya nüfusunu ihtiva eden söz konusu defter, cizye vergisinin belli bir düzene konulması amacıyla tertip edildiği için defterdeki 10-69 yaş arasındaki erkek reaya nüfusu “ednâ, evsat, a'lâ” olarak kategorize edilmiştir. Bununla birlikte 10-14 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerin isimleri üstüne “nun” harfi bazen de “na” tabiri yazılmıştır. Oysa 15-69 yaş aralığındakilerin isimleri üstüne kırmızı mürekkeple “ednâ” kelimesi açıkça yazılmıştır. İncelediğimiz defterde kategorize edilmiş bir istatistik rakamları olmadığı için 10-14 yaş aralığından da düşük miktarda cizye alındığı düşünülebilir. Zaten yukarıda da ifade ettiğimiz gibi defterin başındaki açıklamaya göre, o vakte kadar cizyedarların çocuklardan da belirli oranda cizye aldıkları ifade edilmektedir. Bununla birlikte 10-14 yaş aralığı için doğrudan “edna” yazmayıp sadece “nun” harfi veya “na” yazılması, bunlar için alınan cizye miktarının “edna”dan da düşük olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Kumanova kasabesindeki 10-69 yaş arasındaki 290 Hıristiyan nüfusun 108'i ednâ, 174'ü evsat, 8'i de a'lâdır. 10-14 yaş aralığında oldukları için edna kabul edilen çocuk ve ergenlerin sayısı da 43'tür. Buna göre 15-69 yaş aralığında olup edna kabul edilenlerin sayısı da 65'tir. Dolayısıyla Kumanova kasabesindeki Hıristiyanlar arasında vasat derecede olanların, yani orta derecede gelir seviyesine sahip reaya nüfusunun ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz. İkinci sırada ise yoksullar bulunmaktadır. 8 kişi de zengin olarak görülmüştür. Bu 8 kişinin de 3'ü papazdır. 75 ve 90 yaşlarındaki iki kişi de cizyeden muaftır.

⁴³ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 46-47.

Grafik 11: Kumanova kaza merkezinde 15-69 yaş aralğındaki cizye mükelleflerinin ekonomik durumları

Grafik 12: Kumanova kaza merkezinde 15-69 yaş aralğındaki cizye mükelleflerinin ekonomik yönden oranı

4. Resmi Görevliler

Kasabadaki Hıristiyan nüfus arasında resmî görevli olan 6 din adamı, yani papaz bulunmaktadır. Bunlardan 30 yaşındaki “Papaz Mihal veled-i Raspor”, 60 yaşındaki “Papaz Miladin veled-i Rasto” ve 38 yaşındaki “Papaz Kristo veled-i Karnafel” evsat statüsündeyken, 40 yaşındaki “Papaz Batko veled-i Estamen”, 45 yaşındaki “Papaz Estefan veled-i Estanko” ve 35 yaşındaki “Papaz Miladin veled-i Filib” a'lâ statüsündedir. Yani papazlardan 3’ü orta hâlli bir gelir seviyesine sahip iken 3’ü de zengin statüsündedir.

C. Kumanova Kaza Merkezindeki Yabancı Nüfusun Demografik ve Sosyal Yapısı

Kumanova'ya başka kaza ve eyaletlerden gelip yerleşenler de vardır. 5702 numaralı Kumanova yabancı defterinin ikinci sayfası, sonradan kazaya yerleşen Müslümanların isimlerini ihtiva etmektedir. Defterin üçüncü sayfası da kazaya sonradan gelen Hıristiyanları içermektedir. Bu kişiler, en az 2 ay önce Kumanova'ya gelmişlerdir. Bunun yanında 1 yıl hatta 3 yıl önce gelip yerleşenler de bulunmaktadır. Defterin başlığından anlaşıldığına göre bu yabancılar, Kumanova kaza merkezi olan kasaba ile Kumanova'ya bağlı köylere yerleşenlerden oluşmaktadır. Müslüman yabancılar içerisinde sadece 4 kişilik bir aile kazaya bağlı Hotla köyüne gelmiştir. Bu yabancı Müslümanların geldikleri yerler ise Koçana, Üsküp, Kalkandelen, İvranya, Debre ve Prizrin kazaları ile Mora sancağıdır.

Papaz dışında Hıristiyan yabancıların bütünü için “Kumanova'ya dâim gelir giderler” açıklaması yapılmıştır. Bu da bize bu Hıristiyan yabancıların ticaret gibi bir sâikle bölgeye geldiklerini düşündürmektedir. Fakat mesleklerinin ne olduğu ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur. Bununla birlikte deftere kayıtlı son 4 kişinin Kumanova'ya bağlı Çavuşlu köyünde hancılık yaptıkları belirtilmiştir. Yabancı Hıristiyanların geldikleri yerler ise Mora, Yanya, Debre ve Manastır sancaklarıdır.

1. Yabancıların Sayısı

Müslüman yabancılar içinde sadece iki grup için “hane 1” tabiri kullanılmıştır. Bu 2 hanenin biri Kumanova kaza merkezine gelmiştir. Bunun dışında hane bilgisi yoktur. Kumanova'ya bağlı Hotla köyüne gelen 4 kişiyi çıkarırsak Kumanova kasabasına gelip yerleşen veya belli bir süre burada kalan yabancı Müslüman sayısı 34'tür. Kumanova kaza merkezine gelenlerden sadece 4 erkek nüfustan oluşan bir grubu hane olarak anılmıştır. Bunun dışındakileri aileleri ile birlikte gelmediklerini kabul ettiğimiz takdirde yabancı Müslümanların genel bir toplamını tahmin edebiliriz. Buna göre bu 4 kişilik yabancı erkek müslümanın kadın nüfusu için de aynı rakamı öngörürsek toplam 8 kişilik bir ailenin bulunduğunu görürüz. Böylece yabancı Müslümanların toplam sayısını 38 olarak tahmin edebiliriz. Böylece Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslümanların toplam sayısı da 904 olur.

Kaza merkezine gelen yabancı Hıristiyanlar içinde de sadece tek bir yerde “Hane 1” tabiri mevcuttur. Bunun dışında haneden bahsedilmemiştir. Çavuşlu köyüne gelip han işleten 4 kişiyi çıkarırsak geriye kalan 39 yabancı Hıristiyan erkek, Kumanova’ya yerleşmiş veya çoğu zaman burada ikamet etmektedir. Zaten Hıristiyan yabancıların memleketlerine daima gidip geldikleri de ayrıca not edilmiştir. 6 kişilik yabancı erkek reaya ailesinde bir o kadar da kadın nüfusu olduğunu düşünürsek Kumanova kaza merkezinde toplam yabancı reaya sayısının 45 olduğunu görürüz. Sonuç olarak Kumanova kaza merkezinde bulunan yerli ve yabancı reaya toplamı da 913’tür.

2. Yabancı Nüfusta Yaş Dağılımı

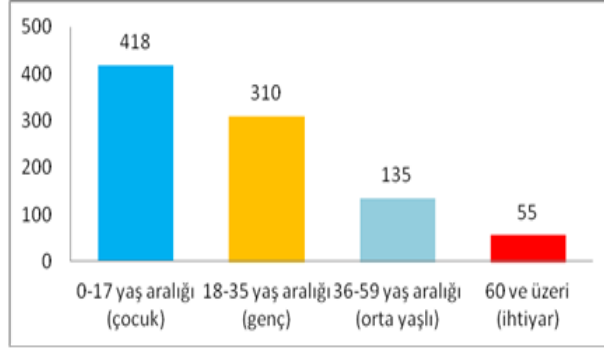
Yabancı Müslümanlardan 0-11 yaş aralığındaki sabilerin toplamı 5’tir. 12-40 yaş aralığında olan tuvana grubu 10 kişiden oluşmaktadır. 41 ve üzerin yaş aralığındaki müsinn grubu ise 22 kişiden ibarettir. Bununla birlikte defterin sonunda yapılan toplamada yanlışlık yapılmıştır. Nüfusun yaş dağılımını başka türlü bir tasnife de tabi tutabiliriz. Buna göre 0-17 yaş arasında olanlar 5 kişi, 18-35 yaş aralığında olanlar 3 kişi, 36-59 yaş aralığında olanlar 23 kişi ve 60 ve üzerinde olanlar ise 3 kişiden oluşmaktadır. Buna göre yabancı Müslümanların çoğunluğunun orta yaşlı olduğunu söyleyebiliriz.

Yabancı Hıristiyanların ekonomik durumlarını da belirten cizye tasnifine göre 1 kişi a’lâ, 35 kişi evsat ve 3 kişinin de ednâ olduğunu görüyoruz. Yani, bu yabancı Hıristiyanlar arasında orta hâlliler çoğunluktadır. Zengin olarak kabul edebileceğimiz a’lâ statüsünde olan kişi ise papazdır. Kumanova kasabasına gelen ve 39 kişiden oluşan yabancı Hıristiyan erkeklerin yaş dağılımına gelince: 0-17 yaş aralığında onların toplamı 7 iken 18-35 arası 21 kişi, 36-59 arası 8 kişi, 60 ve üzerinde olanların sayısı ise 3’tür. Buna göre yabancı Hıristiyanların çoğunluğunun genç olduğunu söyleyebiliriz.

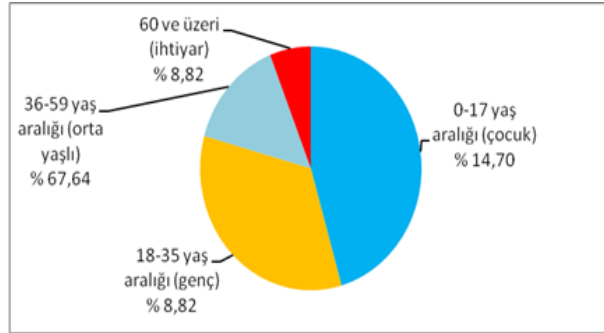
Kumanova kaza merkezine gelen yabancı Müslüman erkek nüfustan 23 kişinin, günümüz algısına göre, “orta yaş” dediğimiz 36-59 arası yaş grubu içerisinde olduğunu görüyoruz. 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarların sayısı sadece 3’tür. Aşağıdaki grafiklerde yabancı Müslümanların yaş dağılımı daha açık bir şekile gösterilmiştir.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

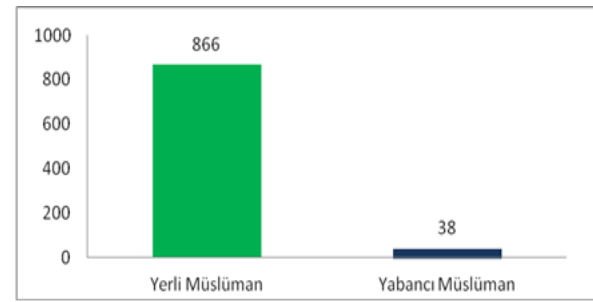
Grafik 13: Kumanova kaza merkezindeki yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılımı

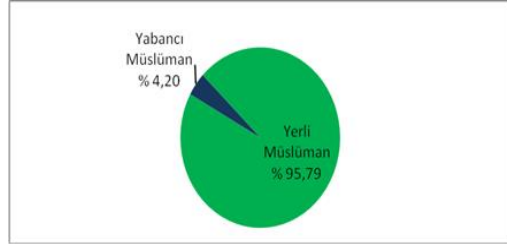
Grafik 14: Kumanova merkezindeki yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılım oranı

Grafik 15: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman nüfus

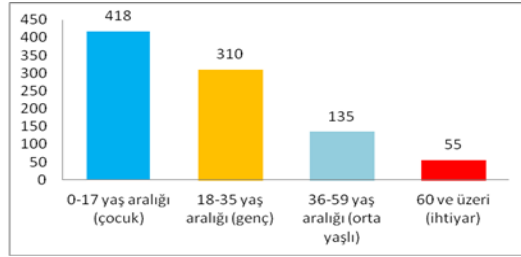

Grafik 16: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslümanların yabancı Müslümanlara oranı

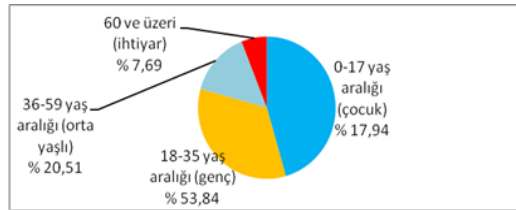

Kumanova merkezine gelen yabancı reaya erkek nüfustan 21 kişi 18-35 yaş aralığında olan gençlerden oluşmaktadır. Yabancı reaya erkeklerin sadece 3'ü, 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarlardan oluşmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki yabancı reaya erkek nüfus içinde gençlerin oranı daha fazla iken yabancı Müslüman erkek nüfus içinde orta yaşlıların oranı daha fazladır. Aşağıdaki grafiklerde yabancı reayanın yaş dağılımı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Grafik 17: Kumanova merkezindeki yabancı (reaya) Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımı

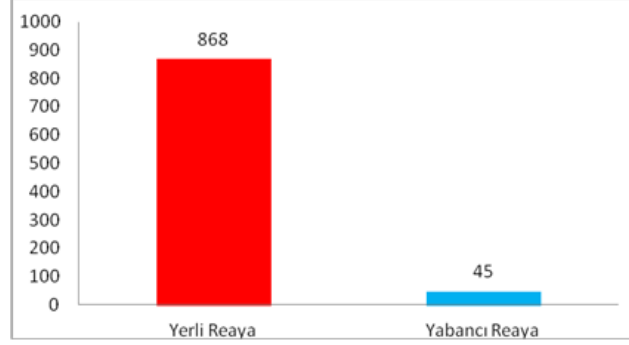

Grafik 18: Kumanova merkezindeki yabancı reaya erkek nüfusun yaş dağılım oranı

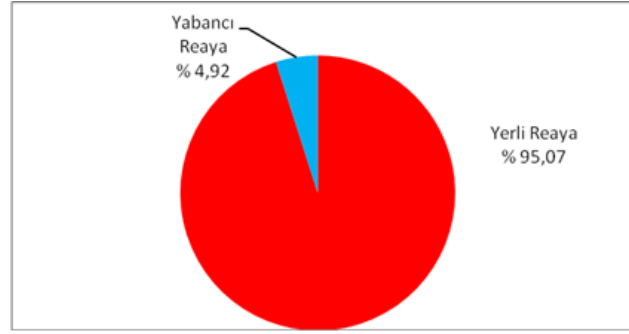

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 19: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı reaya (Hiristiyan)

Grafik 20: Kumanova kaza merkezindeki yerli reayanın yabancı reaya oranı

3. Yabancılarda Resmî görevler ve Unvanlar

Kumanova'ya yerleşen Müslümanlar arasında Nâib unvanlı resmî bir görevli bulunmaktadır. Koçana kazasından 6 ay önce gelen 60 yaşındaki “Ahmed veled-i Yunus, Kumanova kazasına nâib olmuştur”. Ayrıca “Beğ” unvanına sahip olan 40 yaşındaki “İsmail Beğ veled-i Ali” de 3 yıl önce Üsküp kasabasından gelerek Kumanova kazasına a'yân olmuştur. A'yân olan bu kişiyi resmî bir görevli kabul edebiliriz. “İsmail Beğ veled-i Ali”, bölgeye kendi adamları ve sekbanları ile birlikte gelmiştir. Bu kişinin adamları arasında iki kişinin “Bölükbaşı” unvanına sahip olduğunu görüyoruz. Bunun dışında 40 yaşındaki “Abdülğani veled-i Nureddin”,

MUSTAFA DURDU

asker olup eşkinçi sipahidir. Ailesi ile birlikte İvranya kasabasından gelmiştir.

Yabancı Hıristiyanlar içinde resmî vazifeli olan kişi, 40 yaşındaki “Papaz Marniya veled-i Belid”dir. Aslen Moralı olup uzun bir süre önce Kumanova’ya gelerek Kabriyelne manastırına papaz olmuştur. Bu bilgiden hareketle Kumanova kazasında Kabriyelne adlı bir manastırın olduğunu öğrenmekteyiz.

4. Yabancı Nüfusta Meslekler

Yabancı Müslümanların çoğunluğu, kazaya 3 yıl önce a’yân olarak gelen İsmail Bey’in adamlarıdır. Bunlar içinde 2 hizmetkâr, 7 sekban da bulunmaktadır. Bunlardan başka 1 kişinin de tüfenkçi olduğunu görüyoruz. Yabancı Hıristiyan erkeklerden Kumanova kaza merkezine gelenlerin meslekleri belirtilmemiştir. Fakat bu kişilerin sürekli olarak Kumanova’ya gelip gittiklerinden bahsedildiğine göre ticaretle uğraşmakta oldukları muhtemeldir.

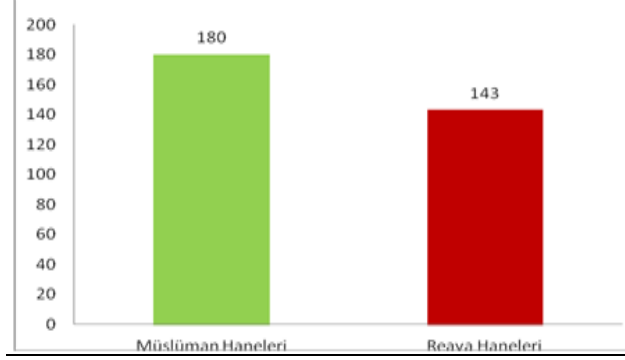
Gerek Müslüman yabancılar olsun gerek Hıristiyan yabancılar olsun kendileri için ayrı bir defter tutulmuş olmalarından hareketle bunları da Kumanova’nın yerlisi kabul edip Kumanova’da mukim yerli ve yabancı, Müslüman ve Hıristiyan ahalinin genel toplamı ve birbirlerine oranları ile ilgili analizler aşağıda yapılmıştır.

D. Kumanova Kaza Merkezindeki Yerli ve Yabancı Nüfusun Genel Değerlendirmesi

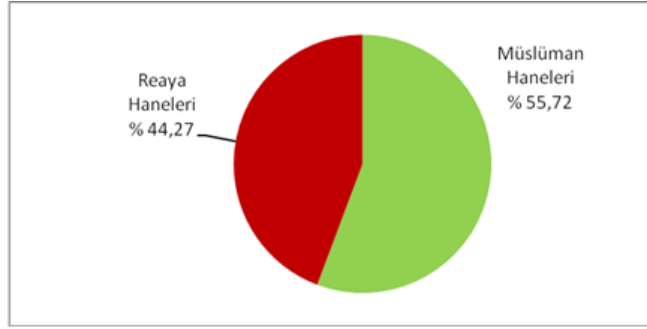
İlk olarak Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman ve Hıristiyan halkın oranı ve genel değerlendirmesini yapabiliriz. Bu kapsamda yukarıda verdiğimiz istatistikler ışığında Kumanova merkezindeki 180 yerli Müslüman hanesi ile 143 yerli Hıristiyan hanesinin toplamı 323’tür. Bunun sayısal verileri ve yüzdelik dilimleri aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 21: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman ve reaya haneleri

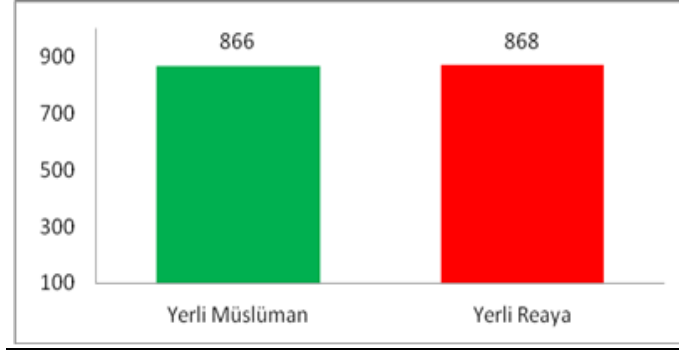

Grafik 22: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman hanelerinin yerli reaya hanelerine oranı

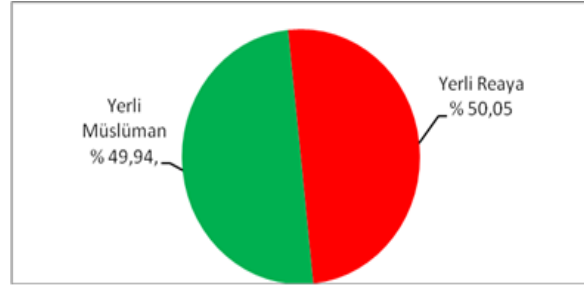

Yerli Müslüman ve yerli reaya (Hıristiyan) erkeklerin nüfusunu ayrı ayrı yukarıda belirtmiştik. Ayrıca bu sayıların 2 katını alarak kadın ve erkek toplam nüfus sayısı ile ilgili olarak 866 yerli Müslüman, 868 yerli reaya olmak üzere tahmini rakamları ifade etmiştik. Bu tahmini rakamlara bakarak Kumanova kaza merkezinde birlikte yaşayan Müslüman ve reayanın nüfus sayılarının birbirlerine yakın olduklarını söyleyebiliriz. Bu rakamlar ışığında Kumanova merkezindeki yerli Müslüman ve yerli Hıristiyanların toplam sayısı 1734'tür. Bu rakam, tabii ki tahminidir. Çünkü nüfus defterlerinde sadece erkekler kayıt altına alındığı için gerçek kadın nüfusunu hiçbir zaman net olarak bilemeyiz.

Grafik 23: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman ve yerli reaya (Hıristiyan) nüfus

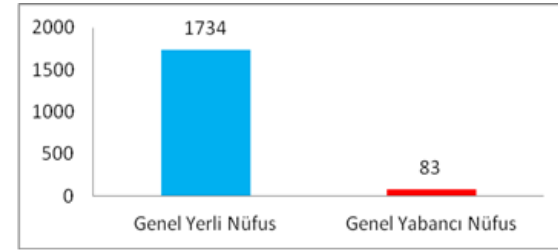

Grafik 24: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslümanların yerli reaya oranı

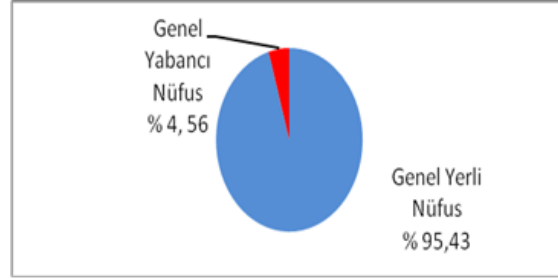
Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman ile yerli ve yabancı reayanın genel toplam nüfusu da 1817'dir. Müslüman ve reaya yabancı nüfusun, Müslüman ve reaya yerli nüfusa oranı aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

Grafik 25: Kumanova kaza merkezindeki genel yerli ve yabancı nüfus

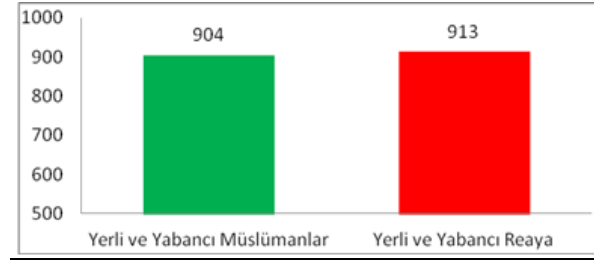
1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 26: Kumanova kaza merkezindeki genel yerli nüfusun genel yabancı nüfusa oranı

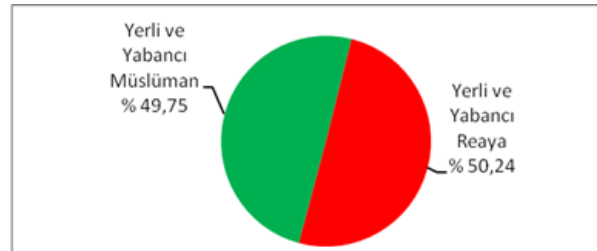

Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman nüfus ile yerli ve yabancı reaya nüfusunun sayısı ve birbirlerine oranı aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

Grafik 27: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman nüfus ile yerli ve yabancı reaya

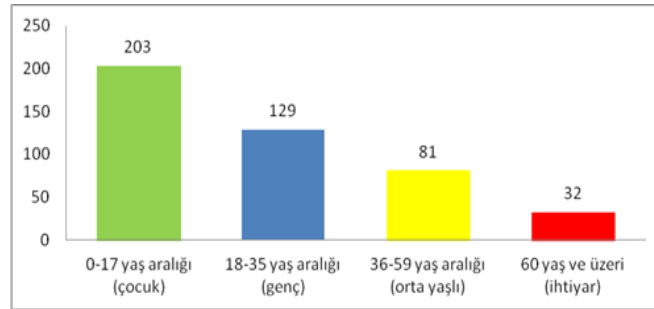
Grafik 28: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslümanların yerli ve yabancı reaya oranı

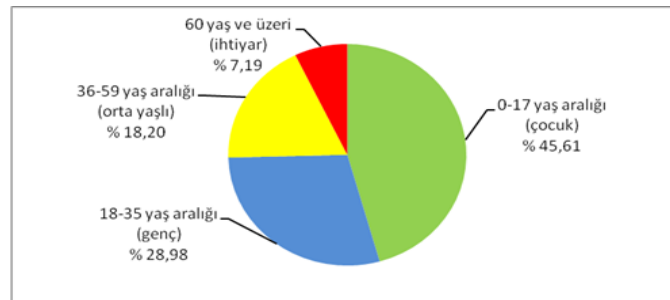
MUSTAFA DURDU

Kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfus ile yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımlarını da karşılaştırmak mümkündür. Rakamsal olarak ifade edersek Kumanova merkezinde bulunan yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusu içinde 203 kişinin 0-17 yaş aralığında olan çocuk ve ergenlerden, 129 kişinin 18-35 yaş aralığındaki gençlerden, 81 kişinin 36-59 yaş aralığındaki orta yaşlılardan, 32 kişinin de 60 ve üzerindeki ihtiyarlardan oluştuğu görülmektedir. Bu istatistiğe yerli Müslüman nüfus arasında bulunan 21 asker dahil edilmemiştir. Bu sonuçlara baktığımız zaman yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun kahir ekseriyetinin çocuk ve gençlerden oluştuğunu görürüz. 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarların sayısının sadece 32 olmasına bakarak genel Müslüman erkek nüfus içinde ortalama yaşam süresinin fazla uzun olmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Aşağıdaki grafiklerde belirtmiş olduğumuz sayısal değerler ve oranlar gösterilmiştir.

Grafik 29: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılımı

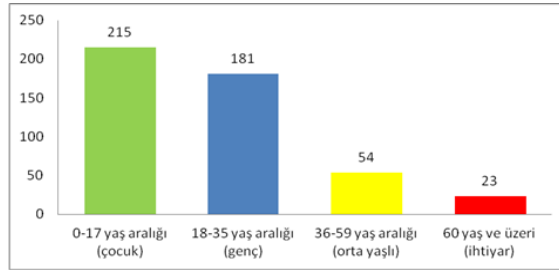
Grafik 30: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılım oranı

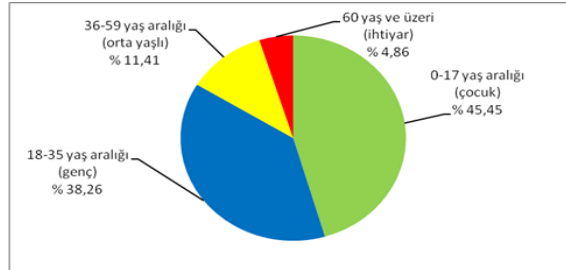
1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımlarına baktığımız zaman Müslüman erkek nüfusa yakın sayısal değerleri buluruz. Bununla birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. Kaza merkezinde bulunan yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfus içinde 215 kişi 0-17 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerden oluşurken 181 kişi 18-35 yaş aralığındaki gençlerden oluşmaktadır. 36-59 yaş aralığındakilerin sayısı 54 iken 60 ve üzerindeki ihtiyarların sayısı sadece 23'tür. Bu sayısal verilere baktığımızda kaza merkezindeki yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun çoğunluğunun da çocuk ve gençlerden oluştuğunu görürüz. Aynı şekilde ihtiyar nüfusun az olması, bölgede ortalama yaşam süresinin fazla uzun olmadığı anlamına gelmektedir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki kasabadaki genel Hıristiyan erkek nüfus içinde ihtiyarların sayısı 23 iken Müslüman erkek nüfus içindeki ihtiyarların sayısı 32'dir. Oransal olarak fazla bir farklılık oluşturmasa da, tahmini olarak, Müslüman erkek nüfus içinde yaşam süresinin Hıristiyan nüfusa göre biraz daha uzun olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 31: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı reaya erkek nüfusunun yaş dağılımı

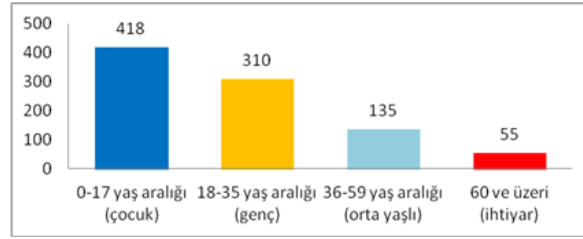
Grafik 32: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı reaya erkek nüfusunun yaş dağılım oranı

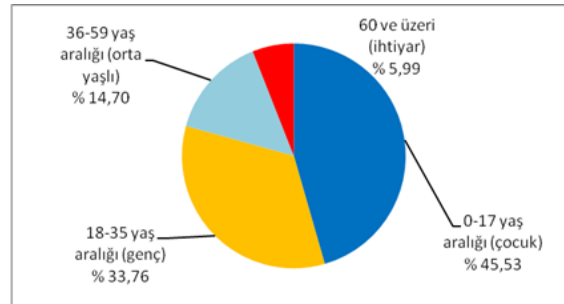
MUSTAFA DURDU

Son olarak Kumanova merkezindeki genel erkek nüfusun, yani yerli ve yabancı Müslüman erkekler ile yerli ve yabancı reaya (Hıristiyan) erkeklerin toplamının yaş dağılımına bakalım. Sayısal verilere göre kaza merkezindeki genel erkek nüfusun 418'i 0-17 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerden oluşmaktadır. 18-35 yaş aralığındaki gençlerin sayısı ise 310'dur. 36-59 yaş aralığındaki orta yaşlıların sayısı da 135'tir. 60 yaş ve üzerindeki ihtiyarların sayısı ise sadece 55'tir. Bu veriler ışığında varacağımız sonuç, buraya kadar vermiş olduğumuz sonuçlardan farklı olmayacaktır. Kumanova kaza merkezindeki genel erkek nüfusun çoğunluğu çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Buna göre Kumanova nüfusu genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. İhtiyar diyebileceğimiz 60 yaş ve üzerindeki insanların sayısının az olması, yaşam süreleri ile ilgili olmalıdır. Yani, Kumanova merkezindeki insanların ortalama ömür uzunlukları, günümüz algısına göre kısadır, diyebiliriz Kumanova'daki erkek nüfusun yaş dağılımları ve oranlamaları aşağıdaki grafiklerde daha net olarak gösterilmiştir.

Grafik 33: Kumanova merkezindeki Müslüman ve reaya genel erkek nüfusunun yaş dağılımı

Grafik 34: Kumanova merkezindeki Müslüman ve reaya genel erkek nüfusunun yaş dağılım oranı

Sonuç

Bugün Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan ve tarihî öneme sahip bir şehir olan Kumanova'da Osmanlı döneminden günümüze Müslüman ve Hıristiyanların geliştirdikleri birlikte yaşama kültürünün temelleri şüphesiz ki Osmanlı döneminde atılmıştır. İncelemiş olduğumuz 1831 yılına ait 3 adet nüfus defterinden edindiğimiz sonuca göre, Kumanova kaza merkezindeki Müslümanlar ve Hıristiyanlar hemen hemen birbirlerine eşit sayıdaki nüfuslarıyla barış içerisinde yaşayagelmışlerdir. 19. yüzyılın başları itibari ile yolların kesiştiği bir konumda bulunan şehirde, ciddi bir yabancı nüfusun bulunması şehirdeki ticarî hayatın son derece dinamik olduğunun da bir göstergesidir. Yabancıların geldikleri yerler göz önüne alındığında Kumanova'nın Üsküp ve civar kentlerle münasebeti daha net görülür.

Kumanova kaza merkezinde yer alan cami, kilise ve mektepler yanında ticarî hayatı deruhte eden yapıların kasaba ahalisine sorun oluşturmadan hizmet ettiği görülmektedir. Yukarıda grafiklerle de ifade ettiğimiz gibi Kumanova merkezindeki yerli Müslümanların sayısını tahmini olarak 866, yerli Hıristiyanların sayısını da ona yakın bir şekilde 868 olarak tespit ettik. Bu rakamların tahmini olması, incelediğimiz nüfus defterlerinde sadece erkek nüfusa yer verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla erkek nüfus kadar kadın nüfus olduğunu varsayarak bu rakamlara ulaştık. Uzun süredir Kumanova'da bulunan yahut buraya sık sık gelen, dolayısıyla kendileri için ayrı bir defter tutulan yabancı Müslüman ve Hıristiyanları da bu rakamlara dahil ettiğimizde Kumanova merkezinde genel Müslüman sayısının 904, genel Hıristiyan sayısının da 913 olduğunu görürüz. 1831 yılı itibari ile Kumanova merkezinde Kıptilerin (Çingene) bulunmaması dikkate şayandır. İncelediğimiz reaya ve Kıptiyân (Çingeneler) defterinde Kumanova'ya bağlı köylerde Müslüman Kıpti (Çingene) ve Hıristiyan Kıptiler (Çingene) ayrıca yazılmıştır. Fakat Kumanova kaza merkezinde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Bu da gösteriyor ki Kumanova merkezinde gerek yerli gerekse yabancı statüdeki Müslüman ve Hıristiyandan başka dinî gruplar ve Kıptiler bulunmamaktadır. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki bu yabancıların bölgeye geliş sebepleri net olarak belirtilmemişse de açıklamalardan edindiğimiz sonuçlara göre bu kişilerin çoğunluğu, ticaret ve diğer işler için, yani geçim derdinden dolayı bölgeye gelmişlerdir. Müslüman yabancılar arasında aslen Üsküplü olan a'yânın hizmetkârları ve sekbanları çoğunluktadır. Yabancı Müslümanların Üsküp, Koçana, Mora, İvranya gibi kazalardan, yabancı

Hıristiyanların da Mora, Yanya, Debre ve Manastır gibi yerlerden geldikleri göz önüne alındığında Kumanova ile bu kazalar arasında ticarî veya başka türlü bir bağlantının canlı olduğu sonucuna varılabilir. Bunun dışında Mora'dan gelen Müslüman ve Hıristiyanları baz aldığımızda bu kişilerin geliş sebeplerinin Mora isyanı sırasında bölgedeki Yunanlıların Türklere ve diğer Müslümanlara yönelik uyguladıkları katliam ve zulümlerden dolayı⁴⁴ çıkan kargaşadan kurtulma isteğinin olduğunu da düşünebiliriz. Çünkü 1831 yılında Mora'daki olaylar hâlâ sıcaklığını korumaktaydı. Hıristiyan yabancılar arasında, şehir merkezine gelmese de, Çavuşlu köyünde han işleten bir ailenin de olması şehir merkezine gelen Hıristiyanların hiç olmazsa bazılarının ticaret için geldikleri izlenimini vermektedir. İncelediğimiz defterlere bakarak Kumanova'daki yerli Müslümanların mali durumları hakkında bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Bununla birlikte 21 adet "eşkinçi sipahi"nin bulunması, bölgede tımar sisteminin kısmen de olsa hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

Kumanova kaza merkezindeki Hıristiyanların nüfus defterlerinde ekonomik durumlarına göre üç gruba ayrılmalarından dolayı şunu net olarak diyebiliriz ki 15-69 yaş aralığındaki yerli Hıristiyan nüfusun çoğunluğunun (%70,44) orta hâlli, % 26,31'inin yoksul ve %3,23'ünün de zengin olduğu görülmüştür. Kaza merkezinde bulunan yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfus ile yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımına baktığımızda büyük çoğunluğunun 0-35 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerden oluştuğunu, sadece 55 kişinin 60 yaş üstü olduğu için ihtiyar olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Buna göre Kumanova kaza merkezindeki genel nüfusun genç ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu, fakat ihtiyar nüfusun az olmasından hareketle ortalama yaşam süresinin de, günümüz algısına göre, uzun olmadığını söyleyebiliriz. Son cümle olarak şunu açıkça belirtebiliriz ki Kumanova merkezinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar asırlar boyunca birlikte barış içerisinde yaşamışlardır.

⁴⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev.) Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2018, s. 10-13.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

KAYNAKÇA

**T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)**

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

BOA. NFS.d. 5699.

BOA. NFS.d. 5700.

BOA. NFS.d. 5702.

BOA. NFS.d. 5701

Diğer Kaynaklar

ALGAR, Hamid, “Molla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, ss. 238-239.

ASLAN, Ali, *Temettuat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, İstanbul 2016.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 1, Birinci Teşrin 1940, ss. 20-59.

_____, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 2, İkinci Kanun 1941, ss. 214-247.

BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed.) Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, ss. 61-72.

BİNGÖL, Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 36, 2004, ss. 43-60.

ÇAVUŞ, Remzi, “Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2018, ss. 52-63.

MUSTAFA DURDU

ÇİMEN, Adnan (2012), “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, ss. 183-216.

ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, ss. 42-45.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyâhatnâme*, Cilt V, (İndeksli Tıpkıbasım, Cilt 3), (Haz.) Seyit Ali Kahraman), TTK, Ankara 2014.

GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, ss. 221-240.

HAMZAOĞLU, Yusuf, *Balkan Türklüğü (Makedonya, Bulgaristan, Slovenya)*, Cilt II, Logos-A Yayınları, Üsküp 2010.

HIZLI, Mefail, “Kuzey Makedonya’daki Osmanlı Medreseleri ve Üsküp”, *Balkanlar ve İslam, Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat*, Cilt 2, (Ed.) A. Taha İmamoğlu, İtir Rruga, M. F. Soysal ve Abdurrahim Bilik, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, ss. 253-268.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, ss. 45-48.

İNALCIK, Halil, “Rumeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, ss. 232-235.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı imparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev.) Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KIEL, Machiel, “Kumanova”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, ss. 363-364.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Menteşe Sancağı 1830 Nüfus ve Toplum Yapısı*, TTK, Ankara 2010.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev.) Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2018.

MUŞMAL, Hüseyin ve Mehmet Özçelik, “1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44, 2018, ss. 183-215.

NEDKOFF, Boris Christoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev.) Şinasi Altundağ, *TTK Belleten*, Cilt VIII, Sayı 32, Birinciteşrin 1944, ss. 599-652.

ÖNGÖREN, Reşat, “Şeyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, ss. 50-52.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, MEB, İstanbul 1983.

SEZER, Musa, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Gördes Kazası”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, Sayı 8, Nisan 2019, ss. 75-92.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

_____, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.

ŞÜKÛN, Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, Cilt 2, MEB, İstanbul 1996.

YAZICI, Tahsin, “Derviş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, ss. 188-190.

<http://kumanovo.gov.mk/профил/> (Erişim Tarihi: 25.07.2020).